

MAHTUMKULU FIRÂKÎ'NİN ŞİİRLERİNDE MUHTEVÂ*

*Hasan CANKURT***

ÖZET

Meşhur Türkmen şair Mahtumkulu'nun şiirlerindeki muhtevaya bakıldığında samimi bir mutasavvıf; Dede Korkut gibi, halkının sorunlarını çözmeye aday âkil bir ozan; halkının dil bayrağını kaldırmayı şiar edinmiş bir önder; İslâm'ın ruhuna uymayan davranışların karşısında, İslâmî refleksleriyle hareket eden ve halkını aydınlatmaya çalışan hakikî bir dindar olduğu görülecektir.

Ayetler ve hadisler nakletmekte, bu iki kaynaktan yaptığı alıntıları, manzum tercüme şeklinde verme noktasında başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Mutasavvıf kimliğinin; bade içip âşık olması şekliyle, bulunduğu coğrafyadaki gelenekten, inanıştan etkilendiği ve sözlü geleneği güçlü Türkmen halkının beklentileri yönünde olduğu düşünülebilir. Deyimleri ve atasözleri çok kullanması; devamlı halkın içinde olduğundan, halkın düzeyine inip kendisini ifade etmek isteyişinden, halkın içinden çıkmış büyükleri derinlemesine incelemesinden kaynaklanır. Birçok şiirinde dünyanın faniliğini işlemiştir. Şaire göre; dünyada yüz binlerce insan ölmekte, bir o kadar insan da doğmaktadır. Aşk acısı çeken, riyazetle günlerini geçiren dervişler ve âşıklar olduğu gibi, gam ve üzüntü nedir bilmeyen insanlar da bulunmaktadır. Niceleri temiz bir yol üzere yaşarken, niceleri de yolunu kaybetmiş, günahlar irtikap etmektedir.

Bazı şiirlerinde de tabiat varlıklarına seslenir. Aslında istiare yoluyla insanı kast eder. Dağlar, yüceliğine güvenip büyülenmemeli; denizler, dalgalarına aldanmamalıdır, bir gün gelir kuruyabilirler. Bu dünyada verilmeyen hesaplar, unutulmamalıdır ki kıyamette verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, din, dünya, tabiat.

THE CONTENT OF THE MAHTUMKULU FIRAKI POEMS

ABSTRACT

When we analyse the poems of the famous Turkoman poet Mahtumkulu Firaki, it will be seen that he was a sincere mysticist; he was an intelligent poet trying to solve his people's problems like Dede Korkut; he was a leader who took office to hold his nation's language flag, and that he was a real devotee who acted in Islamic reflexes and

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğrenci-Yüksek Lisans, Celal Bayar Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı, El-mek: cankurt_hasan@hotmail.com

tried to illuminate his people against the actions those are not convenient for islamic spirit.

It is understood that he was very successful in transferring the verses of Quran and the sayings of Hz. Mohammad and giving the quotations from those two sources in a poetical translation way. It can be considered that his mysticist identity -in the way of his drinking wine and getting drunk- was that he was effected by the belief and the traditions in his land and was for the expectations of Turkoman people with a strong oral tradition. His greatly using idioms and proverbs was based on his living among the people, wanting to express himself in the understanding level of them and deeply researching the senior persons of his nation who had lived among the people. In many of his poems, he told about the fleetness of life. According to him, hundred thousands of people were dying on the world and that much people were being born. There were people who didn't know what sadness or sorrow was as many as the dervishes and the poets suffering from pangs of love and spending their days in mortification. While many were living a good life, many were in a bad life and committing sins.

In some of his poems, he talked to the natural beings. In fact, he was implying human by using metaphors.

“Mountains mustn't be so arrogant for their hugeness and seas mustn't fall for their waves because they perish some day. The commitments that aren't paid in this world will be seen on the doomsday.”

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, religion, world, nature.

I. GİRİŞ

Türkmenlerin en büyük şairlerinden olan Mahtumkulu, hem yaşadığı dönemde hem sonraki dönemlerde ve hem de günümüz Türk-İslam coğrafyasında ağırlığını hissettirmiş, şairliği ve ozanlığı yanında bilge bir önder olarak da anılagelmıştır. Dağınık Türkmen kabilelerinin birliği noktasında ortak bir ses, ortak bir bayrak ve ortak bir sembol olarak görülmüştür. İlimle hemhal olan bir ailenin ferdi olması hasebiyle küçük yaşlardan itibaren islâmî ilimlerle yoğrulmuş, bu yönde kendisini geliştirmiştir. Sade bir Türkmen Türkçesiyle kaleme aldığı şiirlerinde din, tasavvuf, aşk ve tabiat gibi konuları, coşkun ve samimî bir edayla dillendirmiştir. Şiirlerinin içeriğine bakıldığında kendinden önceki şairlere göre daha millî hareket ettiği ve biraz daha halkın içinden olduğu görülmektedir. Bugün sadece Türkmenistan'daki Türkmenler arasında değil, Irak, İran ve Afganistan Türkmenleri arasında da şiirleri bilinmekte, hatta sıradan insanların bile divanından ezbere bölümler okuduklarına şahit olunmaktadır. Mahtumkulu, Türk-İslam coğrafyasında tanınan bir şahsiyettir; ancak tanınıp bilinmesine rağmen -kanaatimizce- eserleri üzerinde maalesef yeteri kadar durulmamış, manzûmelerindeki zengin muhteva yeterince irdelenmemiştir.

II. MAHTUMKULU'NUN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

Meşhur Türkmen şair Devlet Mehmet Azâdî'nin oğlu olan Mahtumkulu'nun doğumu ve vefatı konusunda kesin rakamlar verilmemektedir. Araştırmacılar, doğum tarihinin 1733'lü yıllara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

yakın olduğu noktasında paralel beyanlarda bulunmaktadır.¹ Şair, Hazar Denizi'ne dökülen bir çay olan Ertek Çayı'na yakın Hacıgovşan ismindeki köyde doğdu. Gürgen, Merv, Semerkant, Hive, Buhara gibi Türk şehirlerinde gezmiş; Afganistan, Hindistan ve İran gibi bünyelerinde epey Türk ve Müslüman ahaliyi barındıran bölgelerde dolaşmıştır. Daha çok yoğunlaştığı bölge bugünkü Özbekistan ve Türkmenistan'dır.

Şair, kendisi gibi şair ve âlim olan babasından eğitim almış ve babasının yakın çevresi etrafında kendisini geliştirmiştir. İyi bir medrese eğitimi aldığı âşikârdır. Buhara şehrindeki Kükeltaş, Halaç'ta İdris Baba ve Hive'deki Şirgazi Han Medreselerinde okumuş, tarihî Türkistan şehrine uğrayarak Hoca Ahmed Yesevî'nin müderrisleriyle mülâkâ olmuştur. Arapça, Farsça ve Çağatayca'yı çok iyi öğrenen şair, şark klasiklerine hakim olmuş, Sâdî, Nizâmî gibi İran şairlerini çok iyi tanımış, Fuzûlî ve Nevvâyî gibi Türk şairlerinin büyüklerine vakıf olmuştur. 1780'li yıllarda vefat eden Türkmen şair; sadece yaşadığı yerlerde bir miras bırakmamış, bütün Türk ve Müslüman coğrafyasında varisleri olmuştur, olmaya da devam etmektedir.

III. TASAVVUFÎ VE EDEBÎ ANLAYIŞI

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönem olan 18.yüzyılda Türkmen coğrafyası oldukça karışık. Türkmen kabileleri arasındaki kargaşayla, buradaki köken itibariyle çoğu Türkî olan hanlıklar arasındaki kavgalar halkı canından bezdirmişti. İran canibinden gelen saldırılar ve baskınlar Türkmen halk üzerinde derin travmalar oluşturmaktaydı. Halk bıkkındı, savaş ve kavga ekonomik sıkıntıları da beraberinde getiriyor, güçlü zayıfı eziyordu. Geçmiş baktığımızda bu gibi ortamların çok büyük insanlar doğurduğu görülmektedir. Moğol saldırılarından ve beylikler arasındaki üstünlük mücadelesinden kaçarak tekke ve dergahlardaki dinginliğe ve tasavvufun gizemine sığınan Anadolu halkının sesi Yunus Emre, Bağdat'ın dersini alamamış halklarının çocuğu Fuzûlî ve bütün Türkmenler'in "akıldarı", "halifesi"² Mahtumkulu... Mahtumkulu sade Türkçe'siyle halkına seslenmesi yönünden Yunus Emre'ye, bazı bazı içine kapanmasıyla Fuzûlî'ye benzemektedir. Bazen Dede Korkut gibi kendisine danışılan, doğru sözlü ve hoş edalı bir Türkmen kocasına benzer. Benzer; fakat kanaatimizce onlardan daha faaldir. Yunus Emre halkın dilinden konuşur; fakat şiirinde sosyal problemlere Mahtumkulu kadar eğilmez. "Mahtumkulu'nun Ahmed Yesevî ya da Yunus Emre gibi bir derviş olamaması, mizacı kadar on sekizinci yüzyılın şartlarıyla da yakından ilgilidir. Şartlar, onun köşesine çekilip çile çekmesine izin vermemiş, Türkmenlere hemen her konuda doğru mesajlar vermesini gerektirmiştir.³ Fuzûlî ise, her haliyle toprağının çocuğudur ve o oranda da içlidir ve içine kapanıktır.

Mahtumkulu'nun ortaya çıktığı dönemde genelde Türkler arasında Çağatay Türkçesi ile yazılıp söyleniyordu. Hoca Ahmed Yesevî'den kalan bir miras üzerinden ilerleyen tasavvufî hayat canlıydı. Bu canlılık, Türkmen coğrafyasında her zaman kendini korumuştur. "Türkmen halkı 18. yüzyılda yaşadığı sıkıntılara rağmen kültür hayatındaki verimliliğini kaybetmemiştir. Köroğlu, Şahsenem-Garip, Leyla ile Mecnûn, Tahir ile Zühre, Dede Korkut gibi halk destanları sosyal ve kültürel hayatı olumsuz olarak etkileyen bütün olaylara rağmen dilin ve edebiyatın canlı kalmasını sağlamıştır."⁴

¹ "Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'nun yaşadığı devir, kesin tarihlerle olmasa bile yaklaşık tarihlerle bilinmektedir. Şair kesin olarak 1730'lu yıllarda doğmuş, 1780'li yıllarda ölmüştür." Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı/1398, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi/29, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.9. Bkz. Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s.40. Abdurrahman Güzel, "Yunus Emre ve Mahtumkulu'da Ortak Motifler", **Prof.Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998, s.67.

² Biray, age, s.13.

³ Mehmet Temizkan, "On sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, İzmir 2010, Cilt:10, Sayı:1, s.179.

⁴ Erman Artun, "Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup", <http://turkoloji.cu.edu.tr> (e.t.20.07.2013), s.1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Mahtumkulu, Çağatay Türkçesi'nin etkisinden kurtulamamakla beraber, Nevâyî diline karşı ciddi manada bayrak açanlardandır. “Kendisinden önce yaşamış olan Bayram Han ve Vepayı gibi Türkmen aydınları eserlerini Çağatayca yazarken; Mahtumkulu, bu yolu izlemeyip Çağatayca unsurlardan da faydalanmakla birlikte şiirlerini Oğuzcayla yazmıştır. Bu yüzden onun şiirleri karışık dilli eserlerin taşıdığı özelliklere sahiptir.”⁵ O, şiir sanatında da ayrı bir yer işgal eder. Türkmen Türkçesi'nin edebî bir dil olmasındaki payı yadsınamaz. Onun dili, Türkmen dilinin Çağatayca'dan bağımsızlığının mukaddimesidir. Kendinden önceki şairlere göre daha millidir, daha halkın içindedir. Bu yönüyle Yunus'u andırır. “Armin Wanbery, “Orta Asya'ya Seyahat” adlı seyahatnamesinde Türkmenlerin Mahtumkulu'ya bakışını “Onun Kur'an'dan sonra Türkmenler arasında uzun süre birinci sırada yer alacaktır.” sözleriyle anlatmaktadır.⁶

Şiirlerine baktığımızda ayet ve hadis nakletmekte, bu iki kaynaktan yaptığı alıntılan manzum tercüme şeklinde verme noktasında başarılı olduğu görülmektedir. “Birçok ayet ve hadis mealini nazma çekip, şiirlerini bu lahuti kaynakların naşiri haline getiren Mahtumkulu, manevi değerlerin söküp atılmak istendiği bir devirde de şiirlerinin bu dopdolu muhtevasıyla büyük bir halk kitlesinin manevi hayatının ayakta kalmasına hizmet etmiştir.”⁷

Şiirlerinde Firâkî⁸ mahlasını kullanan şairin, dili sadedir. Manzûmeleri herkes tarafından anlaşılmaktadır. Bu, büyük bir ihtimalle bilinçli bir tercihten ibarettir. Çünkü yaşadığı dönemde Türkmen coğrafyası oldukça dağınıktı. Bu dağınıklığı toplayacak, onlara onların diliyle hitap ederek mesaj verecek, halkın içinden bir ses gerekiyordu. İşte bu ses, sade Türkmen Türkçesiyle gürleyen Mahtumkulu'nun sesi olacaktır. Bu Türkmen kocasının dikkat çeken bir yönü de Türkmen halkı arasında bilinen hikayeleri şiirlerinde çok zikretmiş olmasıdır. Ferhat ile Şirin, Varka ile Gülşah, Vamık ile Azra, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre, Âşık Garip ile Şahsenem vs. Şair, bu üslubundan dolayı halk edebiyatımız içinde değerlendirilmiştir.

Mutasavvıf kimliğinin; bade içip âşık olması şekliyle, bulunduğu coğrafyadaki gelenekten, inanışlardan etkilendiği ve sözlü geleneği güçlü Türkmen halkının beklentileri yönünde olduğu düşünülebilir. Belki de bahşı ve ozan tipine tercihen yakın durmak istedi. Böylece halka fikirlerini daha hızlı kabul ettirebilirdi. “Sözlü gelenek içerisinde Türkmen bahşılarının önemli bir yeri vardır. Bizdeki saz şairlerinin Türkmenler arasında temsilcisi olan bu bahşılar, elbetteki ozan geleneğinin devamıdır. Türkmen bahşılarının söylediği “goşğı”lardan (koşma) bir çoğu halk arasında aydım (türkü) olarak da söylenmektedir.”⁹ Anadolu'ya görülen mutasavvıf tipine bu noktada uzak olduğu fikri uyanmaktadır. “... bir Yesevî, bir Yunus, bir Mevlânâ... olmaktan uzaktır. ... mizacı tasavvufa meyilli olmakla birlikte, hem mizacı hem de yaşadığı dönemin şartları, saydığımız isimler ayarında bir mutasavvıf olmasına izin vermemiştir.”¹⁰ Fikret Türkmen ve Fuad Köprülü

⁵ Mehmet Kara, “Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 7/ Güz-1998, s.132.

⁶ Gurbandurdu Geldiyev-Hüdayi Can, “Mahtumkulu Firâkî Sanatı ve Eserleri”, <http://www.yagmurdergisi.com.tr>(e.t.20.07.2013), s.1.

⁷ Geldiyev-Can, s.1.

⁸ Mahtumkulu, adın döndü Firâğa,
Farîg olup, çek özünü kırığa,
Hesap ettim dünya baştan ayağa,
Üç yüz altmış yıllık yoldur bu dünyâ.
Biray, age, s.44.

⁹ Biray, age, s.5.

¹⁰ Temizkan, agm, s.177.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

onun tarikat ehli bir Nakşibendi dervişi olduğunu söylemektedirler¹¹. Fakat elinde sazı olan bir Nakşibendi...

Her şairi, yaşadığı dönemdeki iktisadi, sosyal, siyasal ve kültürel sorunlar muhakkak etkiler. Mahtumkulu da içinde bulunduğu ortamın sıkıntılarıyla şiirlerini kaleme almıştır. Elbetteki Türkmen halkının yaşadığı zorluklar O'nu derinden etkiliyordu. "Şiirlerinde bol bol nasihatlar vermesi, böylece insanları uyarıp, onlara doğruyu gösterme endişesi taşıması, büyük bir ihtimalle buradan kaynaklanmaktadır."¹² Şiirlerinden anlaşıldığına göre şairin en büyük arzusu, kurulmasını çok elzem olarak gördüğü Türkmen birliğidir. O'na gören bütün sorunlar birlik olunursa aşılır:

Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili,
Bir devlete kulluk etsek beşimiz.
Gönüller yürekler bir olup başlar
Tartsa yığın erir topraklar taşlar
Bir sofrada tayyar kılınsa aşlar
Gösterirler ol ikbali Türkmenin.¹³

Mahtumkulu'nun şiirleri bize o dönem Türkmen yaşayışı ve sosyal hayatı hakkında zengin bilgiler vermektedir¹⁴. "Bir eserin sosyal bilimler açısından tahlil edilmesi için o eserin sosyal bilimci tarafından yazılması gerekir diye bir şart yoktur. Bu nedenle Türkmenlerin sosyal hayatını ilmi ilmi dokuyan Mahtumkulu'nun şiirlerine müracaat etmeleri zarurettir."¹⁵

Unutulmamalıdır ki, "Mahtumkulu, sadece şair ve düşünür değil, aynı zamanda büyük bir toplum adamıdır. Birliktelik ve adalet çizgisinde olmak, doğruluktan ayrılmamak, insanların kriteri olmalıdır, der ve Türkmen boylarının birleşerek adaletli hükümdarın yönetimi altında özerk devletin kurulmasına dikkat çeker. Ülkenin ekonomik açıdan güçlü olması, sosyal haksızlığın yok edilmesi, insanlar arasında iyi insanî ilişkilerin sağlanması gibi problemler daha önce babası Azadî'nin Vaaz-ı Azad eserinde işlenmişti. Fakat, Mahtumkulu'nun eserinde bu problemler daha net bir şekilde şekillenmiş ve geliştirilmiştir."¹⁶

Mahtumkulu'nun eserlerinde deyimleri ve atasözleri çok kullandığı görülmektedir. Bu tercih, devamlı halkın içinde oluşundan, halkın düzeyine inip kendisini ifade etmek isteğinden,

¹¹ Bkz. Fikret Türkmen, "Mahtumkulu ve Tasavvuf Anlayışı", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:1, İzmir 1996, s.12. Bkz. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1976, s.177.

¹² Türkmen, agm, s.9.

¹³ Mısralar, Mahtumkulu Divanı'nda "Döker Bolduk Yaşımız" ve "Türkmeniñ" başlıklı şiirlerden alınmıştır. Bkz. Biray, age, s.192,194.

¹⁴ "On sekizinci yüzyılın önemli hadiselerinden biri de, Türkmenlerin yerleşik hayata geçme maceralarının devam ediyor olmasıdır. Tarımsal faaliyetler de, toprağa yerleşmenin bir sonucu olarak başlamıştır. Bu dönemde yazılan bazı şiirlerde, tarımla ilgili kavramların dîni kavramlarla birleştirilerek kutsallaştırıldıkları görülmektedir. Mesela, "Andalıp Cıkır" (Su Dolabı) başlıklı şiirinde, onu kutsal bir varlık şeklinde tanıtmaktadır." Temizkan, agm, s.179.

¹⁵ Mustafa Aksoy, "Tarih-Kültür-Edebiyat Bağlamında Mahtumkulu", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Temmuz 2011, s.40.

¹⁶ Ahmet Dinç-Ramazan Çakır, "18. Asır Şair-Mütefekkirlerinden Azadi ve Mahtumkulu'nun Sosyo-Ekonomik Düşünceleri", **Turkish Studies international Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/3 Sıpring 2009, p(s). 747.

halkın içinden çıkmış büyükleri derinlemesine incelemesinden kaynaklanır. Yunus Emre, Ahmed Yesevî ve Nevâyî, mülhem olduğu şahsiyetlerdendir. “Klasik edebiyatla, halk edebiyatını birleştiren Mahtumkulu Firâkî; ninnilere, manilere, atasözlerine yer verdiği gibi, na‘t ve münacatlara da yer verir. Milli ve manevi değerlere bağlı, insanlığın günümüzde en fazla gereksinim duyduğu hoşgörüyü ve merhameti edebî kişiliğine sindirmiş; dindar, sabırlı, cömert, doğru bildiklerini yiğitçe bir eda ile korkusuzca haykıran Mahtumkulu Firâkî’nin şiir dünyası bize yaşadığı devrin kültürel dokusunu, sanat ve ahlak anlayışını göstermektedir.”¹⁷

Fikret Türkmen, Mahtumkulu’nun bilhassa rahat ve başarılı söyleyiş açısından Karacaoğlan’dan etkilendiğini ileri sürmekte, beşerî aşk şiirlerindeki tasavvurların da ortak olduğunu belirtmektedir. Türkmen’in bu ilişkiye verdiği örnekte, her iki şairde de “gül, ince bel, selvi (servi) mazmunları aynı şekilde kullanılmıştır.”¹⁸

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Kokuya benzettim **güller** içinde
İnceciktir belin, hilaldir kaşın
Selviye benzettim dallar içinde
(Karacaoğlan)
Ey yarenler, yahşi yârin,
Koynu cennet, **güle** benzer
Sözlese, dürler saçılır
Dilleri bülbüle benzer.
Köyen yok dünyada mence
Didâr görmek yok doyunca
Dişleri dür, ağzı gonca
Beli ince kıla benzer
Gözü nergiz, boyu şimşat
Kırpikleri misl-i Polat
Peri peyker **servi** azât
Deste deste güle benzer
(Mahtumkulu)¹⁹

IV. ŞİİRLERİNDEKİ MUHTEVA

Mahtumkulu, ilme önem veren mütefekkir bir babanın evladıdır. Bu nedenle daha küçük yaşlardan itibaren din, tasavvuf ve edebiyatla barışık bir ortamın içerisinde kendisini bulmuş,

¹⁷ Artun, agm, s.2.

¹⁸ Bkz. Fikret Türkmen, “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, *Milli Folklor*, 21. Yıl, Sayı:84, Ankara 2009, s.20.

¹⁹ Biray, age, s.409-410.

kendisi de bir şair olan babasından ilk eğitimini almıştır. “Şüphesiz Mahtumkulu'nun yetişmesinde babası Azadı'nın oldukça önemli bir tesiri olmuştur. Mahtumkulu'nun “İlim öğreten üstat kıblem pederdir.” sözleri, şairin babasına olan sevgisinin ve hürmetinin en güzel ifadesidir.”²⁰ Yaşadığı sosyal çevre, Türkmen halkının sıkıntıları, yakınlarının vefatı, hüznü dolu aşkları, civar bölgelere yaptığı seyahatler, şiirlerinde nakış nakış işlenmiştir. Biz, çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz bazı şiirleri üzerinden Mahtumkulu'nun zengin muhtevasını anlamaya ve anlamlandırmaya çalışacağız²¹:

Mahtumkulu'nun “Turgıl Dediler²²” adlı şiirinde Halk şairlerinde görülen “bade içme” geleneğinin İslâmî bir forma girdiği görülmektedir. Söz konusu şiirde şair, “Bir gece yatarken gece yarısında dört atlının geldiğini, kendisine bazı manevî şahısların varlığından haber verdiğini, bu dört yiğidi gördüğünde gönlünün coştüğünü, başının aşk sarhoşluğuyla döndüğünü, ikisinin kolundan tuttuğunu, birinin işaret ederek, seyr âleminde gezmeye davette bulunduğunu söylemektedir:

Bir gece yatırdım tünün yarında²³
 Bir dört atlı gelip turgıl²⁴ dediler.
 Haber bermiz²⁵ sana fırsat cayında
 Şol yerde erler bar görgil dediler

Nazarım yetişgeç şol dört merdâne
 Gönlüm cûşa geldi başım gerdâne²⁶
 Şol vaggta bar idi ki divâne
 Durma oğlan anda bargıl dediler.

Şol iki divâne tuttu kolumdan²⁷
 Alıban gittiler durgan yerimden²⁸,
 Bir işaret boldu onun birinden,
 Seyranda barıban durgıl dediler.

Burada, İslam'dan önceki şaman geleneğinin, Dede Korkut Hikayeleri'nde somut bir mahiyette gördüğümüz İslâmî bir renge bürünmüş niteliğine rastlamaktayız. Gök Tanrı inancındaki Şaman tipinin, İslâmî pratikteki “veli, derviş, sûfi” kimliğini kazanması kolay olmamıştır.

²⁰ Soner Sağlam, “Mahtumkulu'nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, **Ulusallararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı:2/2 2013, s.163.

²¹ Çalışmamızda verilen Türkmence kelimelerin anlamları, Biray'ın, Divan neşrinden alınmıştır.

²² Biray, age, s.31-35.

²³ Tünün yarında: Gece yarısında.

²⁴ Turgıl!:kalk!

²⁵ Haber bermiz : Haber veririz.

²⁶ Gerdâne: Dönmüş.

²⁷ Kolumdan: Elimden.

²⁸ Durgan yerimde: Durduğum yerden.

Mahtumkulu'nun yaşadığı coğrafyanın Türk atayurduna yakın bir coğrafya olması bunu biraz daha geciktirmiştir.

Şair, şiirin dördüncü dördlüğünde iki kişinin geldiğini, gözlerinin Allah aşkıyla çağladığını, dillerinin Allah'ı zikrettiğini, altı kişinin çıkararak: “O (Hüve-Hû) haktır.” diyerek nidada bulduklarını, bu altı kişinin gelecek olan Pir'e zemin hazırladıklarını söylemektedir. Şiirin daha sonraki kısımlarında dört atlıının geldiğini, tamamen yeşil giyimli olup yeşil atlara bindiklerini, bu kişilerin şairin de içinde bulunduğu topluluğa “bir meclis kurmalarını, bu meclisin gayet geniş olması gerektiğini” söylediklerini nakletmektedir. Meclis edilirken birisi dışarıdan gelir ve altmış atlıının yaklaştığını duyurur. Meclisin ekabiri, gelen şahıslara rehberlik edenin Peygamber Efendimiz olduğunu söyleyerek karşılamaya giderler:

Olturuptuk²⁹ geldi iki pîrzâde
Gözünden yaş akar dili duada
“Hu hak!” deyip çıktı altı piyade
Adam indi gelir görgil dediler.

Bir dört atlı geldi barı³⁰ sebzebâz³¹
Asaları yeşil atı tevbâz³²
Meclis halkasını kurman böyle az
Adam köptür³³ ulug³⁴ kurgil dediler.

Dıştan³⁵ çıktı, altmış atlı gördüler
Muhammet dip³⁶ tamam karşı yördüler
Sağlık selâmetlik bir bir sordular
Durman³⁷ ulug caya³⁸ yörgil³⁹ dediler.

Şiirde -görüldüğü üzere- Nakşibendi dervişi Mahtumkulu, rüya âleminde yaşadığı fevkalâdelikleri tek tek anlatmıştır. Biz bunu, bazı tarikat büyüklerinin ve bilhassa da Celvetî Tarikatı'na bağlı Celvetî meşâyihinin “tahdis-i nimet” türünden yaşadıkları “tecelli”leri

²⁹ Olturuptuk: Oturuyorduk.

³⁰ Barı: Tamamı.

³¹ Sebzebâz: Yeşil giyimli.

³² Tevbâz: Oyun yapan.

³³ Köptür: Çoktur.

³⁴ Ulug: Ulu.

³⁵ Dıştan: Dışarıdan.

³⁶ Dip: Deyip.

³⁷ Durman: Durmadan.

³⁸ Cay: Yer.

³⁹ Yörü-: Yürü-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

anlatmalarına benzetebiliriz.⁴⁰ Söz konusu zevat, tecellîlerini anlatırken sûfilerini veya müntesiplerini aşka getirmek gayesi de gütmüşlerdir. Türkmenlerin arasında, Ahmed Yesevî gibi hürmet gören, çevresini manen aydınlatan Mahtumkulu'nun da aynı gayeler gütmüş olabileceği de akla uygun görünmektedir.

Şair, rüya âlemindeki seyrini anlatmaya devam eder. Kendisini bir atın arkasına verdiklerini belirten şair, kendisinin de bağlı olduğu erenler zümresinin bir yerde karar kılıp, orada meclis kurduklarını ve kendisini de bu meclise dahil ettiklerini söylemektedir. Meclisde Hazret-i Ali'nin elinden tuttuğunu, Peygamberimizin orada olduğunu, dört halifenin hemen yanında bulduklarını, Türkmen coğrafyasında ün salmış Selim Hoca, Baba Züryat, Zenni Baba, Şâh-ı Nakşibendî'nin ve Veysel Karânî'nin orada hâzır bulduklarını ve bu mübarek zevâtın kendisinden maksadını arz etmelerini istediğini dile getirir. Orada duran genç bir şeyh: "Bu oğlana (Mahtumkulu'ya) yolunda sabit kadem olması, başarı elde etmesi için dua edin." der. Şaire, yüz yirmi dört bin peygamberin ahabının yarısının orada olduğu söylenir. Peygamberimiz: "Ey yiğitler şahı Ali, Ebû Bekir Sıddık, Ömer, Osman, Selim Hoca, Baba Selman! Mahtumkulu'nun isteğini gerçekleştirin, onun arzu ettiğini verin." der:

Bir atın ardına beni berdiler
Seyrânda şol caya barıp durdular
Tamam olturdular meclis kurdular
Oğlan bana ara⁴¹ gırgil dediler.

Alidir dediler tuttu destimden
Borya⁴² döşeğini aldı astımdan⁴³
Ben bilmedim bir zat⁴⁴ koydu üstümden
Yolugan⁴⁵ devrândır sürgil dediler

Haydardan soradım⁴⁶ barça at-be-at
Hazret-i Peygamber oldur bolma yat
Ol Selim Hocadır, ol Baba Züryat
Ol Veysel Karandır bilgil dediler.

Ol Bahaeddindir ol hem bir erdir
Biri Zeñni Baba ol da nâmdârdır

⁴⁰ Bkz. Necdet Tosun, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât İsimli Eseri Ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği", *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu I-II*, C.1, İstanbul 2005.

⁴¹ Ara: Araya.

⁴² Borya: Kamıştan yapılmış hasır.

⁴³ Ast: alt.

⁴⁴ Zat: Şey.

⁴⁵ Yolugan: Kısmetine çıkan, gelen.

⁴⁶ Sora-: Sor-

Ol söyüşip⁴⁷ duran dört çâhar-yâdır
Maksadın ne bolsa⁴⁸ aygıl dediler.

Şol vaktta duran iki şeyh-i şabb
Bu oğlana pata⁴⁹ berin dedi saf
Yüz yigrimi dörtbir enbiyâ ashap
Barısı şolardır⁵⁰ bilgil dediler.

Resullah aydı: Ya Şâh-ı Merdân
Eyâ Selim Hoca, ya Baba Selman
Ebu Bekr-i Sıddık, ya Ömer, Osman
Bu kulun maksadın bergil dediler.

Şair, arştan ferşe ne varsa gördüğünü, akıl kuvvetinin üzerinden alındığını, âlem-i ceberût⁵¹ta Celîl sırrına mazhar olduğunu belirtmektedir:

Gitti akıl-huşum, yattım şol yerde
Arşta ferşte ne bar görgil dediler

...

Ceberut âleminde Celîl sırrına
Gelip özün karap⁵² görgil dediler.

Allah aşkını tatmış bir sûfi, duygularının tesirinde kalır. Bazen açılmayacak sırrı açar, sırrını fâş eder. Hallac-ı Mansûr gibi. Böylece o âşığın duyguları, aklının önüne geçmiş olur. Yani davranışlarını biçip tartamaz. Bazen de aşkın verdiği cezbeyle ehl-i hâl olur, sekr haline girer. Ne söylediğini bilmez. Ehl-i aşk olmayan onu açıklayamaz. Ehl-i aşk olan da içine girdiği vecd ve cezbe halinden dolayı açıklama yetisini kaybetmiştir. Bilinmeyen bir şâir, bunu şu şekilde ifâde eder:

⁴⁷ Söyüşip: Dayan-, yaslan-, destek ol-. (Söyüşip<söyüşip)

⁴⁸ Bolsa: İse.

⁴⁹ Pata ber-: Birisi için dua et-, birisinin başarılı olmasını arzu etmek.

⁵⁰ Şolar: Bunlar.

⁵¹ “İlahi ismi ve sıfatlar âlemi. Emr-melekût-gayb âlemi. Ruhlar ve ruhaniler âlemi, zira madde ve müddet vasıtası olmaksızın Hakk’ın emriyle vücut bulmuştur.” Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2012, s.35.

⁵² Kara-: Bak-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Öyle sermestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür
Men kimem sâkî olan kimdür mey ü sahbâ nedür

Mahtumkulu da yukarıdaki izahımıza konu olacak şekilde, akıl kuvvetini kaybetme yoluna girmiştir. Bu nedenle “Gitti akıl-hûşum...” der. Sırta vakıf olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Nihayet, Peygamber Efendimiz, ashabına seslenerek, “şairin erenler sırrını elde ettiğini, dört atlı eşliğinde tekrar geldiği yere götürülmesini” emreder.

Mahtumkulu'nun rüya motifinin ve bade içme geleneğinin işlendiği başka bir şiiri “Külahlı Geldi⁵³” başlığını taşıyan manzûmedir. Şair, yine bir gece vakti yatarken başı külahlı, kırmızı ve yeşiller giymiş bazı zâtların mezeleriyle, aşk şaraplarıyla birlikte geldiğinden haber verir:

Bir gece yatırdım, bir ahvâl gördüm,
Bir bölek başları külahlı geldi.

...

Tuttum birisini barından saylap,⁵⁴
Lebleri şekerden mezeli geldi.

“Uçtum Yârenler”⁵⁵ adındaki şiirinde de rüyalarına devam eder. Burada rüyayı gördüğü günü de vermektedir. Cuma günü... Kanatlarını açarak göklere uçar, dünyayı temaşa eder, şen ve mamur bir yerde konaklar. Burada “kanat açmak” deyiimiyle insanın meleklerle teşbih edildiği anlaşılmaktadır. Sırrı elde eden Hak aşığı, günah işlememek için kılı kırk yarar. Şair, öyle bir yerde konaklar ki orada Allah'ın varlığını ve O'nun yarattıklarının güzelliğini temaşa eder. Bin türlü meyveler, O'nu zikreden ağaçlar, nar, limon, elma, narenciye ağaçları...

Bir cuma gecesi gördüm düşümde,
Bâl uruhp⁵⁶, göklere uçtum, yârenler,
Pervâz eylep, seyrân ettim dünyayı,
Bir âbâdan⁵⁷ caya⁵⁸ düştüm yârenler.

Kehkeşâna çıkıp türlü semerler⁵⁹,
Bin türlü meyveler, hürrem şecerler⁶⁰,
Narınca, turuncu, limon, almalar,
Bir âbâdan başa düştüm yârenler.

⁵³ Biray, age, s.35.

⁵⁴ Sayla-: Seç-

⁵⁵ Biray, age, s.36-37.

⁵⁶ Bâl ur-: Kanat vur-

⁵⁷ Âbâdan: Şen, mamur.

⁵⁸ Cay: Yer.

⁵⁹ Semer: Zenginlik.

⁶⁰ Şecer: Ağaç.

Şair Kırklar meclisine girer, selam verir ve onlar da selamlarına hep bir ağızdan karşılık verirler, işaret ederek yerine geçmesini söylerler. Bu sırada mecliste dağıtılmak üzere kadehlere şaraplar konur ve dağıtılmak üzere hazırlanır. Şair, kendisine sıra gelince elini açar ve şarap kadehini alır:

Hemme⁶¹ âvâz eylep “Aleyk!” aydılar⁶²,
İşaret eyleyip “ötgül”⁶³ dediler
Devre kurap⁶⁴ câma şarap doydular
Bana yetgeç⁶⁵, kolum açtım, yârenler.

Mahtumkulu, kendisine sunulan şarabı içtikten sonra âşık olur, dili çözülür. Mânâ âleminden sözler söylemeye başlar. Aşk gazelleri yazıp, söyler. “Hûşyâr” kelimesi “akıllı, bilgili, ferâsetli” anlamına geldiği gibi “uyanık” anlamına da gelmektedir. Şair, “aşk şarabı” içmeden önceki yaşamını uyku haline benzetmektedir. O’na göre, Hakk’ı görmeyen göz uykudadır:

Mahtumkulu hûşyâr boldum uyandım,
Uyandım, örtendin, tutuştum, yandım,
Ma’nâ pazarında hayata döndüm,
Şirin gazel donun biçtim yârenler.

Âşığa ilâhî aşkın lem’aları(ışık-parıltı) bir parça verilince, şaşkın bir durumda hayret⁶⁶ makamında Mecnun misali seyr etmektedir. Bütün zeminde sadece O’nu arar, sadece O’nu sorar, çektiği gam sadece O’dur:

Kan ediptir felek bağrım firâkta,
El-müdam gezerim yâr dip sorakta⁶⁷,
Ka’be etrafında, Şamda, Irakta,
Benim sahip-cemâlimi gördün mü?

Mahtumkulu çeker yârin gamını,
Gezip, tapabilmez⁶⁸ rû-yı zemîni,

⁶¹ Hemme: Bütün.

⁶² Aleyk aydılar: Aleyküm selam demek. (burada: buyumak).

⁶³ Ötmek: Geçmek.

⁶⁴ Kura-: Kur-.

⁶⁵ Yetgeç: Ulaşınca, yetişince.

⁶⁶ “Kalbe gelen bir tecellî (vârit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesi.” Uludağ, age, s.163.

⁶⁷ Sorak: Soru.

⁶⁸ Tap- : Bul-.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Ya, adı Cebrail, Hakkın emîni,
Benim sahip-cemâlimi gördün mü?

“Büryâne Boldum İmdi”⁶⁹ başlıklı şiirinde aşka düşmüş haliyle pervâne⁷⁰’yi andırdığını, şevk ateşinde kebab olup yandığını, viranelerde olan hazineler gibi olduğunu, dünya ile ilgisini kesip herkesten ayrıldığını, dünya hevesini terk ettiğini, bu yolda seyr edenin canından geçmesi gerektiğini, artık “ene’l-Hak”⁷¹ ve “mine’l-Hak” yolculuğunun başladığını, aşk meclisinde sarhoş olduğunu belirtmekte, kendisinde birtakım farklılıkların başladığından bahsetmektedir: Dünya benden hoşlanmaz, benim de dünyadan nasibim kalmadı. Aşk ateşim keskin, derdim çok, mutlu günüm yok. Dostu düşmanı fark edemez bir hale geldim. Kalbimi O’nun evi olduğunu anladım, vücut libasından sıyrıldım, ruhî hayata girdim; aşkım ve duygularım, aklımın önüne geçti. Aklımı talana verdim. Gövdem, harap; tenim, turab (toprak); gönül şehrim viran. Can’ım, ceset’im ve gönlüm, aklımdan koptu, çıplak kaldı:

Aşk ateşine düştüm, pervâne boldum imdi,
Şevkin közüne köydüm⁷², pervâne boldum imdi,
Cismin kebaba döndü, giryâne boldum imdi,
Genc isteyenler gelsin, virâne boldum imdi,
Ayrıldım ağyârlardan, bigâne boldum imdi.

Çıkardım baştan imdi dünyâ hevesin mutlak,
Ne ferşe ayak bastın, dolan bir özüne bak,
Kül bolup, yele savrul, ol güzerde canın yak,

⁶⁹ Biray, age, s.141-143.

⁷⁰ Mutasavvıflar, âşıklar içerisinde en civanmerdi olarak pervâne’yi bulurlar. Çünkü, pervâne kendini mumun ateşine bırakır. Aşkını, canıyla öder. Aynı telakkiyi Mahtumkulu’da da görürüz. Mumun etrafında dönen pervâne sonunda onun ateşiyle yanar. Dönerken adeta ‘ayn’el-yakin vadisindedir. Mum ateşine gark olunca hakk’al-yakin mertebesine ulaşır. Âşıkânın diğerleri, örneğin “bülbul, kesrete âşiktir. Pervâne ise vahdete âşiktir. Kendisini şem’de mahveder. Herkes bülbul olabilir, fakat pervâne olamaz. İlgili yorum için bkz. Ali Nihat Tarlan, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s.154.

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî pervâneyi şöyle yüceltir:

Heme kes hîş-ra âşık tûvâned kerd çün bülbul
Velî pervâne-veş cuyâ-yi terk-i ser nehâhed şüd

(Herkes kendini bülbul gibi âşık yapabilir. Fakat pervâne gibi bu uğurda başını vermeye uğraşmaz.)

⁷¹ “Ene’l-Hakk”, Hallac-ı Mansûr’a ait olan meşhur bir şatahattır. Yaşadığı dönemin din âlimlerince katline karar verilmiş, Bağdat meydanında kamçılanmış, vücudu parçalanmış, dar ağacında asılmış ve cesedi yakılmıştır. Âşık da Mansûr gibi aşkını ilan etmelidir. Bunun için de benliğinden sıyrılması gerekir. Benliğinden sıyrılan âşık ise gönülden “ene’l-Hakk” diyecektir. İşte o zaman sevgilinin zülfünde asılmaya razıdır. Âşığın, sevgilinin zülfünde(saçında) asılması kesretin içerisinde vahdeti bulduğu anlamına gelir. Âşık, terk-i cân eylemedikçe (Mansûr gibi) cömertliğini gösteremez.

⁷² Köy-: Yan-.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Lazım oldu okumak “ene’l-Hak” u “mine’l-Hak”,
Mey içip meyhâneden, mestâne boldum imdi.

Dünyâ menden hezl⁷³ etmez, men hem⁷⁴ behre⁷⁵ almaz men,
Odum ötgür⁷⁶, derdim çok, hoşvakt olup gülmez men,
Ağır baha alemleri altı cövge⁷⁷ almaz men,
Dost kaysı, düşman kaysı, farkın edebilmez men,
Hiç kimse anmaz halim, ayâne boldum imdi.

...

Mahtumkulu, her zaman neyleyin olmay giryân,
Fikir lâyına⁷⁸ battım, çıkabilmez men bir yan,
Gövre⁷⁹ harap, ten türap, gönlümün şehri virân,
Can, ceset, dil, akıldan ayrılıp kaldım üryân,
İş geldi, başa düştü, merdâne boldum imdi.

Hak aşkını elde etmiş âşık, ayıplanma korkusu taşımaz. Aşkını açığa vurur. “Neme Sen⁸⁰” adlı şiirde Hakk’ın tecellîsine mazhar olmuş güzellikler karşısında şair hayrandır ve devamlı “Nesin sen?” sorusunu sormaktadır. Bu soru sorarken kimseden çekinmez, ayıplanma korkusu taşımaz:

Mahtumkulu, geç namustan, arından,
El götergil bu vefâsız kârından,
Cihân dolu, sen gâfilsin yârinden,
Mey-mest misin, yâ şeydâ mıñ, neme sen?

Mahtumkulu’nun “Sad Can Ey Dost”⁸¹ adlı şiirindeki âşık; ızdırap verdikçe dostuna bağlanması, onun kapısından başka kapıya gitmeyi düşünmemesi ve yüz canı olsa yine de ona vermeyi kabul etmesi yönüyle Fuzûlî’nin gazellerindeki âşığı hatırlatmaktadır. Kaşı keman gibidir. Bakışları can alıcı bir cellatı andırmakta, mazlûm olan âşık lütf istedikçe şerri artmaktadır. Onun yanaklarına bakan gönül kendini kaybeder. Can vermeyince ondan kurtuluş yoktur. Mahtumkulu, bütün cefasına rağmen, onun eşiğinden ayrılamaz:

⁷³ Hezl et-: Hoşlan-, zevk al-.

⁷⁴ Hem: De, da.

⁷⁵ Behre: Peydâ, kazanç.

⁷⁶ Ötgür: Keskin, şiddetli.

⁷⁷ Cövge: Cöve (Cöv: 1. Arpa, 2. Önemsiz miktar, 0,062 gram, 0,096 miskal, 3. Hava.)

⁷⁸ Lay: Çamur.

⁷⁹ Gövre: Gövde.

⁸⁰ Biray, age, s.40.

⁸¹ Biray, age, s.51.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Gözüme hergiz sensiz görünmez cihân, ey dost!
Ne cihân, belki, tende ger bolsa sad⁸² can, ey dost!

Dostlarına bu işler bî-vefâlık ermes mi?⁸³
Câna cebrin arttırdın açtıkça zebân, ey dost!

Ol ki ruhsârın görüp, gönül koptu sen yâre,
Cân bermey kurtulmak yok hiç aña imkân, ey dost!

Vaslına ümit eden üzümüş elin cânından,
Çeşmin cellâd-ı cihân kaşındır kemân, ey dost!

Destûr-ı zaman budur, mazlûmlara lutf etgil⁸⁴,
Şerâr-ı şevkin artar ettikçe aman, ey dost!

...

Mahtumkulu bir mahlûk, ben âşığım, sen ma'şûk,
Ger desen "İsteğim yok", barayın kayan⁸⁵, ey dost!

Şairin "Kalmaz A"⁸⁶ başlıklı şiirindeki sevgilinin karakteri her ne kadar belli olmasa da sevgilinin güzel yüzü görülünce âşığın kendini kaybetmesine yeter de artar bile. Şayet âşık sevgilisini görmese, kendini kaybetme pahasına olsa bile onu görmek için sabırsızlanır. Öyle ki davranışlarında ölçüyü kaçıır. Ona kavuşma umudu kalmasa yaşama vesilesini kaybetmiş olur. Eğer âşığa sevgilinin inayeti olmasa, onun yolu da bahtı da açılmaz. Merhamet edip, hasta ve perişan âşığın halini sormasa, kim sorar onun halini? Şair, beşerî bir âştan söz ediyor gibi görünse de güçlü kârneler İlâhî aşkı ele vermektedir:

Görsem, ey, dilber, cemâlin, ihtiyârım kalmaz â,
Görmez ersem⁸⁷ bir zaman, sabr u kararım kalmaz â,
Vaslın umuduna bir dem ihtiyârım kalmaz â,
Bolmasa umudu vaslın, hiç medârım kalmaz â.

⁸² Sad: Yüz sayısı.

⁸³ Cân bermey: Can vermeden.

⁸⁴ Etgil: Et.

⁸⁵ Kayan: Nereye.

⁸⁶ Biray, age, s.156.

⁸⁷ Görmez ersem: Görmez isem.

Ger inâyet bolmasa senden, açılmaz yolumuz,
 Tutkun olur dâyimâ, bolmaz küşâd ikbâlimiz,
 Cebr eyle bîmâr olup, aşüfte bolgan⁸⁸ halimiz,
 Rahm edip, sen sormasan, bir ayrı yârim kalmaz â.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde işlediği temalardan birisi de “Menli Hanım” adında birisine duyduğu sevgidir. Şairin etrafında utanarak gezen Menli Hanım da belli ki onu sevmektedir. Siyah saçlarını tarayıp düzgünce yürür, zülüfleri yüzüne düşer, kara gözlerine sürme çeker, şair: “Aç yüzünü göreyim.” deyince utanarak dönüp gider. Kader, onların kavuşması yönünde tecellî etmez. Bahtının kapalı olduğunu dile getiren şair, Menli Hanım’ı elde edecek maddî güce de sahip değildir⁸⁹:

Meñli Hanım kolun dişlep,
 Bizden ik uyat eyleyir⁹⁰,
 Kâ taranıp, uz yörüşlep⁹¹,
 Bizden ki uyat eyleyir.

Aşık kulak koygul⁹² söze
 Siyah zülf yaraşır yüze.
 Sürme çalıp kara göze,
 Bizden ki uyat eyleyir.

...
 İkbâl çapmaz⁹³ yörey desem,
 Yoktur malım, berey⁹⁴ desem,
 “Aç rûyunu görey!⁹⁵” desem,
 Övrülüp⁹⁶ uyat eyleyir.

Menli Hanım, daha sonra başka birisiyle evlendirilir. Bu duruma çok üzülen Mahtumkulu, “Meñli Yarimden⁹⁷” başlıklı şiirinde; kötü talihinin kendisini dünyaya rezil rüsva eylediğinden, onu

⁸⁸ Bolgan: Olan.

⁸⁹ Bkz. “Uyat Eyleyir” adlı şiir. Biray, age, s.175-176.

⁹⁰ Uyat eyleyir: Utanç duyuyor, utanıyor.

⁹¹ Uz yörüşlep-: Düzgün yürü-

⁹² Koygul: Koy.

⁹³ Çap-: Koş-, hızlı git-

⁹⁴ Berey: Vereyim.

⁹⁵ Görey: Göreyim.

⁹⁶ Övrül-: Çevril-, dön-

⁹⁷ Biray, age, s.179.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/9 Summer 2013

uzaktan sevmenin verdiği acının bile kendisine çok görüldüğünden yakınmaktadır. Şair, duyduğu üzüntüyü mübalağalı bir şekilde anlatmaktadır. İns ve cinnin onun çektiği acıdan başkalaştığını, yeryüzünün titrediğini, gökyüzünün hareket halinde olduğunu, yıldızların onun ateşinde yandığını belirtmektedir. Onun acısı gönlünde mesken tutmuş; ancak Lokman Hekim onun derdine çare olamaz. Çünkü, Lokman Hekim de tutsak edilmiştir. Bu nedenle şairin gönül kırıklığından habersizdir. Şair ateşten bir gömlek giymiştir adetâ:

Felek âlem-rüsvâ kıldı, ayırıptır zârımdan,
Ne iş kılsam, haber bilem men ol Menli yârimden.

İns ü cinsler tağyîr eylep, zemin lertzâna gelmiş,
Asmanlar cünbüş kılıp, kevkebler yanmış nârımdan.

Bir rahmsız şâ eriptir⁹⁸, gönlüm içre cây tutup,
Bend eyleyip Lokmanı, haber almaz âzârımdan.

...

Yanar oldu Mahtumkulu, od libâsın sen giyip,
Fânî cihân odlayıpsın, dilde bolgan⁹⁹ nârından.

Şair, Hak aşkına erişmeden önceki dönemini cahiliye dönemi olarak niteler. Cahillik dönemi bitince, gam ehlinden olduğunu, gam ile dolu taşıdığı söylemektedir. Gönül, Hak aşkıyla taşıp coşarken; baş, heva ve hevesleri doğrultusundadır. Burada, 'baş'tan kasıt, akıl ve mantık doğrultusunda hareket etmeye çalışan nefistir. 'gönül'den kasıt da, duyguların hareket etme mahalli olan kalptir. Kalbe Allah aşkı düşerse, âşık, aklî yetilerini kaybeder. Aşk ateşiyle Necd çöllerinde gezen Mecnun misali ki o Leyla'sı için yanar. Şair de diri iken ölmüştür. Yani, "Ölmeden önce ölünüz."¹⁰⁰ sırrına vakıf olmuştur:

Câhilliğin cûşı çıktı başımdan,
Ben ol cûştan hâlî bolup kalmışım.
Bir gama ulaştım gittim hûşumdan,
Bu dert ile dolu bolup kalmışım.

⁹⁸ Şâ eriptir: Şah olmuştur.

⁹⁹ Bolgan: Olan.

¹⁰⁰ "Mûtû kable en te-mût: Tasavvufta çok meşhur bir hadistir. Aşk hadisi olarak bilinir. 'Mânâsı', 'Ölmeden önce ölünüz.' şeklindedir. Bu hadis tasavvuf erbabının yegâne düsturu mesabesindedir. Dünya ile ilgiyi kesmek ve nefsi öldürmek bu prensibe dayanır." İskendir Pala, "Mûtû kable en te-mût" maddesi, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2005, s.338.

Başım yüz heveste gönlüm coşkunda,
Girdâba düşmüşüm deli taşkında,
Necd¹⁰¹ dağında gezen Mecnûn aşkında,
Yanar odlu Leylâ bolup kalmışım.

Yiğitlik faslını kışa yetirdim,
Kâmillik kiştisin¹⁰² deryâ¹⁰³ batırdım.
Büyük fikre kaldım aklım yitirdim,
Diri iken, ölü bolup kalmışım.

Şair, o kadar acınacak haldedir ki, kuru ağaç onun bu halini görse, o kuru ağaçtan kan dökülür; kuru ağaç, kanlı yaş döker. Sevgilinin yolunda Karun gibi varlıklı olup bütün varlığını onun yolunda harcarsa da, O, ister de ister. Güneş, ışıktan ayrılır, nurunu bırakıp gizli çıkar. Yüz canı olsa verse yine ister. Gönlüne gelenleri, gözleriyle ifade etse, ortaya çıkarsa, halden anlamayanlar buna iştirak etse olgunlaşırlar. Onlardan ne yiğitler çıkar. Şair, “Kan Çıkar¹⁰⁴” adlı şiirinde bulunduğu durumun vehametini mübalağalı bir eda ile dile getirmektedir:

Ger tutsa hâlimden haber, kuru ağaçtan kan çıkar,
İnsan şerârımdan¹⁰⁵ eser tapsa¹⁰⁶ teninden cân çıkar.

Kârun kılıp mâlın edâ, sad¹⁰⁷ cân ister, bolsa fedâ,
Gün şem’inden bolup cüdâ, nurun koyup pinhân çıkar.

Gönlüme gelen nakışlar gözlere peydâ bolsa ger,
Koşulsalar köp nâdânlar, kâmil bolup, merdân çıkar.

Mahtumkulu, “Yıgılap¹⁰⁸ Geçer Halime”¹⁰⁹ adlı şiirlerinde aşkın kendisinde oluşturduğu değişiklikleri anlatmaya devam etmekte, halden hale girdiğini ifade etmektedir: “Bizi bu hale getiren Allah aşkıdır. Ovalara gitsem, gülün aşkından inleyen bülbül beni görünce dilsiz kalır. Yaz mevsimi ve kış mevsimi gelse halime acır. Âşık olmayan, bu dertten anlamaz. Âşık olmayan, leşten bile kötüdür. Çünkü, leş gelse halime acır. Kişi mutlu gelse, âşığı görünce keyfi kaçar.”

¹⁰¹ Necd: Arabistan’da bir dağ adı.

¹⁰² Kişti: Gemi.

¹⁰³ Deryâ: Deryaya.

¹⁰⁴ Biray, age, s.53.

¹⁰⁵ Şerâr:

¹⁰⁶ Tapsa: Balsa.

¹⁰⁷ Sad: Yüz.

¹⁰⁸ Yıgılap: Ağlayıp.

¹⁰⁹ Biray, age, 84.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Hak aşkıdır bizi koyan közlere,
 Bu közlerdir kısmet bolan bizlere,
 Bülbül dilsiz kalır, barsam yazlara,
 Kış hem gelse yağlap geçer halime.

Anlamayan aşk derdinin kânından
 Bu söz geçmez yakınından yanından,
 Aşka düşen umut üzer canından,
 Lâş¹¹⁰ hem gelse, yağlap geçer halime.

Fehm eyleyen Mahtumkulu sözünü,
 Derde düşüp, yaşa doldur gözünü,
 Şâd gelenler tutabilmez¹¹¹ özünü,
 Hoş hem gelse, yağlap geçer halime.

Mahtumkulu, birçok şiirinde dünyanın faniliğini işlemiştir. Dünya ne Karun'a ne Cemşid'e ne Nuh'a ne de İskender'e kalmıştır. Dünyadan yüz bin insan göçse yani ölse, bir o kadar insan da doğmaktadır. Sinesini dağlayan, ağlayıp aşk acısı çeken, riyâzette günlerini geçiren dervişler ve âşıklar olduğu gibi, gam ve üzüntü nedir bilmeyen gülen eğlenen insanlar da bulunmaktadır. Helal, harama karışmıştır. Niceleri temiz bir yol üzere yaşarken, niceleri de yolunu kaybetmiş, günahlar irtikap etmektedir:

Günde yüz bin göç hem¹¹² bolsa ol dünyâ
 Ol miktar bu dünyâ¹¹³ gelen de bardır.
 Yüz bin ahmak bolup, gitse râyına,
 Yüz bin özün yola salan da vardır.

Yüz bin dervîş sîne dağlap¹¹⁴ oturan,
 Riyâzette belin bağlap oturan,
 Nice yerde görsen, ağlap oturan,
 Nice yerde bî-gam gülen de bardır.

¹¹⁰ Lâş: Leş.

¹¹¹ Tutabilmez: Tutamaz.

¹¹² Hem: de.

¹¹³ Dünyâ: Dünyaya.

¹¹⁴ Dağlap: Dağlayıp.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/9 Summer 2013

Seyrân etsen bu dünyânın dört burcun,
Karıştıdır, helâl, haram, ervâh, cin,

Niceler temizleyip yol giderler çin¹¹⁵,
Nice yüz bin gümrâh bolan da vardır.

Dünyanın geçiciliğini işlediği başka bir şiirinde¹¹⁶de yukarıdaki manzûmesine paralel olarak fani dünyadan dem vurmuş, dünyada ebediyet tevehhüm eden insanların elindeki varını yoğunu harcadığını, feleğin çarkına kapılıp, günahlar işlediğini ve bu yaşantı üzere öldüğünü dile getirmektedir:

Bu fânî dünyayı kim bina eylep,
Kolunda¹¹⁷ barını sovrup gidiptir.
Ançalara felek, gör, günah eylep,
Canın ceset bilen govru¹¹⁸ gidiptir.

“Fesat Dünyadır”¹¹⁹ başlığındaki şiirinde bir dizi nasihatlerde bulunmaktadır. Daha önce de belirttiği gibi, dünyanın sevgi duyulmaya layık olmadığını, önem atfetmeye değmediğini, mal biriktirenin Karun’un durumuna düşeceği, malının ona hiçbir fayda sağlamayacağı dile getirilmektedir. Dünyada Hakk’ı tanımayan insanın ahvâli, Nuh Aleyhisselam’ın gemisinin içinde gidip kaybolanların ahvâli gibi olacaktır. Şiirdeki “Sal”, istiare yoluyla dünyayı karşılamaktadır. Nuh’un salı içerisindekiler, ehl-i dünyadır. Yani, dünyaya gereğinden fazla önem verenler...

Kanı bakın, Karun fi‘lin neyledi,
Özi öter boldu malın neyledi,
Nuh nebînin görün, salın neyledi,
Bahar faslı çıkan nebât dünyadır.

Dünyanın faniliğini ele aldığı başka bir şiirinde¹²⁰dünyanın insanlara şirin görünüp onları aldattığını, zehirli bir bal hükmünde olduğunu, kan içmeye doymadığını, sonu olmadığını belirtmektedir. Baharın, yazın, kışın geçtiğini; dağıyla, deniziyle insana hoş geldiğini, biz ömrümüzü tamamlayıp göçüp gitsek de, dünyanın yerinde durduğunu, insanların ahiretini paramparça etmeye devam ettiğini dile getirmektedir. İnsanoğlunu tükenmez gama düşürmekte, genç-yaşlı herkesin onun uğruna başı bozuk davranmaktadır. Dünya, erkeğine yaklaşıma çalışan

¹¹⁵ Çin: Gerçek, hakikî, sahih.

¹¹⁶ “Sovrup Gidiptir” Biray, age, s.59.

¹¹⁷ Kol: El.

¹¹⁸ Govrup: Kavurup.

¹¹⁹ Biray, age, s.64.

¹²⁰ “Salı, Dünyâ Hey”. Biray, age, s.88-89.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

eşek gibidir. Devamlı insana meyleder ve kendisine meylettirir. Kaşığında gamdan başka bir nesne bulunmaz:

Habersiz gelirsin, yaka tutarsın,
Yahşi eylep, yaman eylep ötersin,
Bir gün aşımıza ağı katarsın,
Evvel aldap birsin¹²¹ balı, dünyâ, hey!

Ârâmın yok, kararın yok dınmazsın¹²²,
Gece gündüz kan içersin, kanmazsın,
Ahir ne belân bar, sonun sanmazsın,
Aklını aldırın deli, dünyâ, hey!

Aylanır¹²³, kış geçer, yaz¹²⁴, tomus¹²⁵, güz hem,
Onunla yahşıldır dağ, deniz, tuz hem,
Ahiri ötermiz üstünden biz hem,
Gugarıp kalırsın hâlî, dünyâ hey!

...

Ademoğlun saldın tükenmez gama,
Yaş-garrı yolunda sergezdân heme,
Bir mada eşek dek gelipsin deme,
Kaşığı gam bilen dolu, dünyâ, hey!

Dünya ehlinin sevgisi de yalandır. Eğer, çevrede senin ismin yücelse, yani insanlar arasında senden çok söz edilse, en yakın çevren, yakınların ve akrabaların bile seni çekemezler. Maddî olarak kudretin olmazsa sana sahip çıkan olmaz. Fakir bile mal ister, zenginler altın ve gümüş peşindedir.

Şair, bazı şiirlerinde de tabiat varlıklarına seslenir. Aslında istiare yoluyla insanı kast eder. Dağlar, yüceliğine güvenip büyükenmemeli; denizler, heybetlerine aldanmamalıdır, bir gün gelir kuruyabilirler. Bu dünyada verilmeyen hesaplar unutulmamalıdır ki kıyamette verilecektir. Zalimler ateşe atılırken; garipler, dünya gurbetinde yaşayanlar, aslanlar gibi karşılanacaktır. Güzel insanlarla birlikte olan, onlarla aynı yolda yürüyen kişi, gün gelir öyle bir makama gelir ki her sözü

¹²¹ Birsin: Verirsin.

¹²² Dın-: Kurtul-, kurtar-, ara ver-, sona er-, ilk-, mâl et-.

¹²³ Aylan-: Dön-.

¹²⁴ Yaz: Bahar.

¹²⁵ Tomus: Yaz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

dürr ü mercan olur, dilinden inciler dökülür. Âlimlere ittiba edenin gözü açılır, günahı sevabı ayırt etmeye başlar; fakat cahillere uyan daima kör kalmaya mahkumdur. Günah bataklığında çırpınır:

Bülent dağlar, beyikliğine¹²⁶ buysanma¹²⁷,
Güdâz¹²⁸ da su bolan zer¹²⁹ dek bolarsın,
Derin deryâ, heybetine kuanma¹³⁰,
Vaktin yetse, kurup, yer dek bolarsın.

...

Kıyâmetten bir söz dedim bayakta,
Karav¹³¹ bardır yersiz urlan tayakta,
Zâlimler hâr bolur, kalır ayakta,
Garip, sen yığlama, şîr dek bolarsın.

...

Yahşılar yanında yörgil sen özün,
Dürr bolsun dâimâ sözleyen sözün,
Âlimlere uysan, açılar gözün,
Câhillere uysan, kör dek kalırsın.

Şaire göre; nereye gidersen git ölüm sana erişir. Eğer hayırla iştilig edersen, yattığın yerin yani kabrin nur ile dolar. İyiler zümresinden olursan, yerin cennet hurileriyle dolar. Şayet kötü olursan, cehennemde ateşler içerisinde yanarsın. Gözünü yummanla beraber, malın senden ayrılır. Öldükten sonra, dünyada kalanlar senin ne çektiğini bilmezler. İyi kötü her amelinden mahşer gününde sorguya çekilirsin¹³²:

Her yan gitsen barar yerin¹³³ gûr bolar,
Hayır kazan, yatan yerin¹³⁴ nûr bolar,
Yahşı bolsan, câyın cennet hûr bolar,
Yaman bolsan, köydürürler¹³⁵ nâr bile.

¹²⁶ Beyikliğine: büyüklüğüne (vezin gereği Türkmençe'deki şekli yazıldı.)

¹²⁷ Buysan-: Güven-.

¹²⁸ Güdâz: Eriten, yakan.

¹²⁹ Zer: Altın.

¹³⁰ Kuan-: Kıvan-.

¹³¹ Kara: Karşılık, cevap, şiddetli karşılık.

¹³² Şiir için bkz. Kâr Bile. Biray, age, s.101.

¹³³ Barar yerin: Vardığın yer.

¹³⁴ Yatan yerin: Yattığın yer.

¹³⁵ Köydürürler: Yakarlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Gözün yumdun senden ayrılır malın,
 Ölen son¹³⁶ diriler ne bilir hâlin,
 Yahşi yaman, herne eden a'mâlin,
 Karşın alıp durur müdâm bar bile.

Şair, "Boldum Giryâne"¹³⁷ adlı şiirinde; işlediği günahları hatırlayarak, yüzünü toprağa sürerek, yani tevazu içinde, seher vakitlerinde ağlayıp göğsünü parçaladığını, deli gibi kendini her yana vurduğunu; dünyadan, mâsivâdan ehl-i dünyadan tecerrüt ettiğini; Hızır'dan, Hazret-i Ali'den ve Hazret-i İsa'dan himmet istediğini, gökyüzüne el açıp dua dua yalvardığını, gökteki yıldızların söndüğünü, ansızın üç ruhânî sima gördüğünü, ikisinin yeşil, birinin beyazlar içinde olduğunu, dilinin tutulduğunu söylemektedir. Bunlardan biri gelip, şairin göğsüne vurmıştır. Birisi de kılıç ile yüreğini yarmıştır. Dilinden güzel şeyler sadır olması için ona manevî bir iksir içirmiş ve ne arzu ettiğini sormuştur:

Yazığım¹³⁸ yâd edip yüzüm hâk edip,
 Seher nâliş bilen¹³⁹ boldum giryâne
 Dîdeden yaş döküp, sînem çâk edip,
 Deli dek özümü urdum her yana.

Gönlümü geçirdim cümle cihândan,
 Ne cihândan belki, el üzdüm cândan,
 Hızırdan, Îsâdan, Şâh-ı Merdândan,
 Himmet istep¹⁴⁰ baktım sû-yı âsmâna.

Âsmânın yüzünden kehkeşân öçtü¹⁴¹,
 Nâgehân üç ere nazarım düştü,
 İki yeşil giymiş, bir sefid-pûştü¹⁴²,
 Gözüm gördü, dilim gelmez fermâna.

Biri gelip elin göğsüme urdu,
 Biri bir tîg bilen yüreğim yardı,

¹³⁶ Ölen son: Öldükten sonra.

¹³⁷ Biray, age, s.54.

¹³⁸ Yazık: Günah.

¹³⁹ Bilen: İle.

¹⁴⁰ İstep: İsteyip.

¹⁴¹ Öç-:Sön-.

¹⁴² Sefid-pûş: Beyaz giyinmiş.

Ağzıma ağzın koyup, biri dem urdu,
Derler: “Arzın degil¹⁴³ Şâh-ı Merdâne”.

İki uzun şahıs, şaire gönlüne ne gelirse söylemesini istedi. Her şeyi sorması konusunda kendisine ruhsat verildi. Şair, bu iki ruhânî zâta sorularını tek tek yöneltti: “Can; gökten ağır, yerden mert nedir?, Deryâdan daha zengin, taştan daha soğuk olan nedir?, Ateşten daha yakıcı, buzdan daha sert olan nedir? Zehirden daha acı olan nedir?” Bu sorulara karşılık ruhânî zâtlar cevap verirler: “Kötü kabahaat, gökten ağırdır, başkalarına kahretmeyen güzel söz, dünyadan geniştir. Münafık olanın gönlü taşlardan daha soğuktur. Kanaat ehlinin gönlü ummana benzer. Zorluk çıkaran, zulmeden hükümdar, gözden daha yakıcıdır, cimri buzdan soğuktur. Fakire zulmetmek, ateşten daha zehirlidir.” Şairden bunları birtakım nasihatlar olarak görmesi istenmiştir:

İki uzun erdir, bir kısa kaddır,
Dediler: “Hoş vaktır, yahşi fırsattır”,
“Sözün bolsa, sora” derler, “ruhsattır”,
Gönle gelen sözün getir beyâna!”

Didim: “Gökten ağır, yerden mert nedir?
Deryâdan bay nedir, taştan saht¹⁴⁴ nedir?
Oddan yakıcıracak¹⁴⁵ buzdan sert nedir?
Zehirden acıracak¹⁴⁶, nedir bu câna?”

Derler: “Yaman¹⁴⁷ töhmet, ağır âsmândan
Kahırsız, yahşi söz gindir cihândan,
Münâfığın gönlü saht sengistândan¹⁴⁸,
Ehl-i kâmg¹⁴⁹ benzer bahr-ı ummâna.

Cebr edici sultân yakıcı gözden,
Bahıldan¹⁵⁰ dilesen, soğuktur buzdan,

¹⁴³ Arzın degil: Arzını de, arzını söyle.

¹⁴⁴ Saht: Soğuk.

¹⁴⁵ Yakıcıracak: Daha yakıcı.

¹⁴⁶ Acıracak: Daha acı.

¹⁴⁷ Yaman: Kötü.

¹⁴⁸ Sengistân: Taşlık.

¹⁴⁹ Ehl-i kâmg: Kanâat ehli.

¹⁵⁰ Bahıl: Kıskaç, haset; görmeyen.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Fakire cebr etmek, zehirdir sûzdan,
Öğüttür bu sözler, bizden nişâne.

Şaire, bu şekilde nasihatlar verilince; şair, yerinden kalkmış, hızlıca hareket etmiş. Bu sözler karşısında adeta buyülenmiş, sarhoş olmuş, aklını yitirmiş gibi bir ahvâle girmiştir. “Hayrân (şaşakalmış)” olmuş şair, söz söyleyemeyecek hal içindedir. Ancak, kendisine üstad olan bu üç kişi, şairden isteğini elde ettiğini, sırrını kimseye açmaması gerektiğini söylemektedir. Sırrı açanlar, ya ahmaktır ya da divanedir:

Bunlar böyle diğec yerimden turdum¹⁵¹,
Yügrüp¹⁵² elim eteğine yetirdim,
Mest boldum, süst boldum, aklım yitirdim,
Gep¹⁵³ kelâm tapmadım, kaldım hayrâne.

Derler: “Biz üç kişi bolduk üstâdın,
Daim destân bolsun âlemde adın,
Mahtumkulu, vaktir, ise murâdın,
Bu sırrı ahmak açar, yâ bir divâne.

Mahtumkulu, içinde yaşadığı Türkmen toplumunun sözü dinlenir, hatırı sayılır bilgelerindedir. Bu konumundan hareketle, zaman zaman Türkmen toplumundaki sosyal yozlaşmalara ve birtakım toplumsal aksaklıklara eleştiriler getirmiş, sosyal tenkitlerde bulunmuştur. Şair, “Tan Atmazdan Burun¹⁵⁴” adlı şiirinde, insanoğlunun yaşlılık gelmeden önce gençliğinde ibadet etmesi, seherlerde kalkıp dualarda bulunması gerektiğini belirterek, yaşlılığın insanı ibadetten mahrum bırakabileceğini, yapılan yanlışlıklardan dolayı insanoğlunun ağlayıp sızlayabileceğini, dünyada serâpâ yaşamadan önce doğacak sonuçları önceden kestirebilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Fakire, fukaraya veya gariplere kast etmemek gerekir. Sevdiklerimizi gücendirmemeliyiz:

Âdem oğlu, yatma gâfil,
Tur¹⁵⁵ ha tan atmazdan burun¹⁵⁶,
Yiğitlikte tâ‘at kılğıl¹⁵⁷,
Karlık yetmezden burun.

¹⁵¹ Tur-: Kalk-.

¹⁵² Yügrüp (yügür-: Hızlı hareket etmek, tez davranmak, pratik olmak.)

¹⁵³ Gep: Söz.

¹⁵⁴ Biray, age, s.69.

¹⁵⁵ Tur-: Kalk-

¹⁵⁶ Burun: Önce.

¹⁵⁷ Kılğıl: Kıl.

Karılık tâ‘at kıldırılmaz,
İşin abestir, bildirmez,
Felek ağlatır, güldürmez,
Sür devrân etmezden burun!

Bendeye eyleme kastı,
Ağırtağıl¹⁵⁸ yâri dostu,
Bir gün gelip ecel desti,
Yakandan tutmazdan burun.

Mahtumkulu, Türkmenler arasında çokça rağbet gören ve tiryakilik oluşturan birtakım keyif verici maddelerin kullanımının zararlı olduğunu hatta dinen uygun olmadığını dile getiren şiirler kaleme almıştır. Bu keyif verici maddelerin başında tütünün, sigaranın veya nargilenin bir çeşidi olarak tarif edilen, “çilim” ismiyle bilinen içici madde gelir. Şair, “Çilim¹⁵⁹” başlıklı manzûmesinde, Türkmen dostlarına seslenerek çilimi düşman bilmelerini, makbul görmemelerini öğütlemektedir. Çilim kullanmak, insanoğlunun sahip olduğu canı talan etmesidir. Yılan zehirinden (af‘i-yi mâr?) ve bakır pasından farksızdır. Çilim nerede bulunursa biliniz ki orası cehennemliklerin meclisidir:

Dostlarım, düşman bilin, âlemde bir bardır çilim,
Öyle makbûl eylemen, bir garet-i candır çilim,
Suzlaban hâli demi bir af‘i-yi mârdır çilim,
Tartar uzun kaydına, gûyâ ki zengârdır çilim,
Kayda¹⁶⁰ bolsa dovzahılar¹⁶¹ bezmide bardır çilim.

Her kim çilim çekerse hasta olur, kendi kendine zarar vermiş olur. Kolunu ayağını kaybeder veya meflûc bir hâl alır. Çilim, mübtelasını halk içinde zavallı bir konuma sürükler. Bu sıfatlarla ne kötü bir fiildir o:

Düşgeç¹⁶² ol meclis ara, her kim çeker, bîmâr eder,
Al bilen¹⁶³ aldap¹⁶⁴ seni her dem özüne zâr eder,
Sağ selamet koymayın imdi özüne âr eder,

¹⁵⁸ Ağırtağıl: Ağırta, gücendirme.

¹⁵⁹ Biray, age, s.209-210.

¹⁶⁰ Kayda: Nerede.

¹⁶¹ Dovzahılar: (Duzahîler): Cehennemlikler.

¹⁶² Düşgeç: Düşünce.

¹⁶³ Al bilen: Hile ile.

¹⁶⁴ Alda-: Aldat-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Kol ayağın şel kılıp¹⁶⁵ halk içre onu hâr eder,
Bu sıfatlar birle ol, çekmen ki, bedkârdır çilim.

İnsanın böylesi lanetlenen, necis bir maddeyi kullanması şaşırtıcıdır. Çilim, kişiyi şeytanın kucağına iter. Helal bir nesne değildir. Kim helal olduğuna inanırsa İslam dininden geçmiş olur. Ahiretini düşünen kişi, acilen bu kötü nesneyi ve çilim içmek gibi kötü bir fiili hemen terketmelidir. Çilim içmenin yanlışlığı âşikârdır:

...
Niye fikr etmez uşol kim bu pelidin¹⁶⁶ zâtına,
Bindirir gûyâ onu her dem şeyâtin atına.

...
Ey müselmanlar, helâl dep kılmanız¹⁶⁷ hiç oyunu,
Ahiretin oyun etsen, tez koyun bu oyunu,
Ahiretin oyun etmezlere derkârdır çilim.

Mahtumkulu, “Çilim Çekmegil¹⁶⁸” başlıklı şiirinde de çilim konusundaki nasihatlerine devam eder. Öğütlerinde muhatabını, bazen sertleşip korkutmakta bazen de ona dostane bir edayla merhametkâr davranmaktadır: Ey duman çeken kardeşim! Canına kastetme, yazıktır canına. Onun hilesinden Allah'ın rızasına sığın, namazını kıl. Yarın cehennemde yılanlar boynuna sarılır, ağzını açar koynuna girer, zehirini salar. Yalancı dünyadan vefa bekleme. Çilim çekmek yani ateş yemekten zevk ve safa umma. Peygamberimiz: Çilim çekenleri ümmetinden saymamıştır. Can, insana emanet olarak verilmiştir. Bu nesnenin insana hiçbir faydası yoktur. Mahşer gününde hesap sorulunca nasıl cevap vereceksin? Gel, çilimi terk ederek Hakk'a yönel ve tövbe et. Şöyle bir söz vardır bilirsin: Ahirette sakalar, dūd-keşe (çilim çekene) su vermezler:

Canına kast etme, dūd-keşim¹⁶⁹ özün,
Hayftır canına, çilim çekmegil¹⁷⁰,
Fendim¹⁷¹ bu, rıza tut, oku namazın,
Hayıftır canına, çilim çekmegil!

Çilimden yılanlar düşer boynuna,
Ağzın açıp haşlap girer koynuna,

¹⁶⁵ Şel kıl-: Felç in-, inme indir-

¹⁶⁶ Pelid: Lanetlenen, iğrenç, necis.

¹⁶⁷ Kılmanız: Kılmayınız.

¹⁶⁸ Biray, age, s.212-214.

¹⁶⁹ Dūd-keş: Duman çeken (tütün vs. içen).

¹⁷⁰ Çilim çekmegil: Çilim çekme.

¹⁷¹ Biray neşrinde muhtemelen hata eseri olarak yanlış yazılmış. “Pendim (nasihatım)” olsa gerek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Her zaman zehrini salar inine,
Hayıftır canına, çilim çekmegil!

...

Yalancı dünyâda isteme vefa,
Od iymek¹⁷² bolurmuş bî-zevk u sefâ,
Dûdkeşler ümmet del¹⁷³ dedi Mustafâ,
Hayıftır canına, çilim çekmegil!

...

Emanet cânına kılmagıl töhmet,
Sarfası¹⁷⁴ nedir, gel, sen imdi fehm et,
Mahşer gün ne dersin, cevabını ayt,
Hayıftır cânına, çilim çekmegil!

...

Terk eyle çilimi doğru dur Hakka,
Her zaman tevbe dep tutgıl sen yaka,
Derlermiş, su bermez, dûd-keşe sakka,
Hayıftır cânına çilim çekmegil!

Bir gün Allah, bizlere verdiği emaneti yani canımızı alır. Yakasız gömleği yani kefeni giyeriz. Eşimiz, dostumuz, kardeşlerimiz başımıza toplanıp ağlaşırlar. Bu yüzden asıl olan “Ölmeden önce ölmektir.” Ölüm gelmeden önce tövbe etmek gerekir. Büyük günahlardan sakınmalıyız ki Allah gülümüzü soldurmamalı. Yani ebedî âlemimizi tehlikeye atmamalıyız. Örneğin; gıybetten dilimizi saklamak... Seher vakitleri önemlidir. Bu vakitlerde dua etmeli, ağlayıp sızlamalı, yüreği dağlamalı ve tövbe silahına sıkı sarılmalıyız:

Kardaşların yığlap¹⁷⁵ kalır,
Yen, yakasız dona salar,
Bir gün emânetin alır,
Sen tövbe etmezden burun.

...

Sakla gıybetten dilini,
Bağlatma iki kolunu,

¹⁷² İy-: Ye-

¹⁷³ Del: Değil.

¹⁷⁴ Sarfa: 1.Fayda, hayır. 2. Hürmet.

¹⁷⁵ Yığla-: Ağla-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Açılan taze gülünü,
Allah soldurmazdan burun.

...

Dur seher, Tanrıya yığla,
Hak deyip yüreğin dağla,
Tövbe korun¹⁷⁶ muhkem bağla,
Kırkına gelmezden burun.

Mahtumkulu'nun kullanılmasından veya içilmesinden rahatsızlık duyduğu bir diğer keyif verici madde de “nâs”tır. Nâs, dilin altına konulan keyif verici bir maddedir. Nâs kullanana “nâskeş” denilmiştir. “Nâskeş¹⁷⁷” ve “Nâs Atan¹⁷⁸” başlıklı şiirlerinde bu maddenin kullanımını şiddetle eleştirir. Nâs kullanan kişi, evvela Allah'ın emrine karşı gelmiştir. Beynini uyuşturan bu pis maddeyi kullanmakla şeytanın fiilerine vâkıf olmuş, ezelde Allah'a verdiği sözü unutmuştur. Çünkü, böylesi bir günahı irtikap etmektedir. Kendi nefsi için kendi canından geçmiştir:

Evvelâ Hak emriden âvâre bolgan, nâskeş,
Beyninin pîşânesi yüz pâre bolgan, nâskeş,
Fi'li şeydan vâkıf-ı esrâra bolgan, nâskeş,
Çün ezelde vâhide'l-kahhâra bolgan, nâskeş,
Nefs için cândan geçip, bîmâre bolgan, nâskeş.

Nâskeşler, hem dünyada hem de ahirette asla mutlu olamazlar. Burunlarından kötü ve pis kokulu sarı bir su gelmektedir. Devamlı sıkıntı içerisinde dirler. Nâs, daha önce sözü edilen çilimden; Nâs çekmek; yalandan, gıybetten ve zinadan daha kötüdür. Nâskeş, hilekâr ve riyakârdır. Peygamberimiz, nâsın haram olduğunu hadislerde belirtmiştir. Kim haram uyma konusunda ihtimam gösterir, nâsı kullanmazsa onun evinde neşe ve sürur olur. Kim de doğruluktan ayrılır, gece gündüz ihlası terkederse yani nâskeşin yaptığı gibi günaha gark olursa İslam hanesine küfrü sokmuştur:

Nâskeş iki cihânda bolmaz aslâ şâdimân,
Burnudan zerdâb ile sasığ¹⁷⁹ su akmış her zamân,
Mihneti tartar, bilinler¹⁸⁰, bin, çilimden nas yaman,

¹⁷⁶ Kor: Silah.

¹⁷⁷ Biray, age, s.217-219.

¹⁷⁸ Biray, age, s.220-221.

¹⁷⁹ Sasığ (Sassık): Kötü kokulu.

¹⁸⁰ Bilinler: Siz bilin.

Gıybet u yalan zinâdan nâs çekmeğindir yaman,
Yüz delil, sad mekr ile riyâkâra bolgan, nâskeş.

Çok hadis ayttı Muhammed; nas haramdır nas haramdır
Kim haramı tahir etse, nasnı kılssa ihtimâm,
Giribân bu hânedan ol hâneye basmıştı kâm,
Rast gitmese ya eğer ihlâs birle subh u şâm,
Hâne-yi İslâm u din küffâra bolgan, naskeş.

Dünyanın geçiciliğinden defalarca dem vuran Mahtumkulu'ya göre, ölüm insanı yatağında yakaladığında mal ve mülk fayda vermeyecektir. Eşek yüklü altının olsa hiçbir yararı yoktur. Nasıl yağmur ile yer yeşerirse, duayla da mümin adeta dirilir, kendine gelir. İnsan bu dünyada alkış almalı, yani çevresine faydalı olup insanların duasını elde etmeli, iman nuruyla nurlanmalıdır. Şair, nasihatlarına kulak verilmesi gerektiğini belirterek manzûmeyi sonlandırır¹⁸¹:

Yatsan döşekte bîmâr,
Issi¹⁸² etmez mâl u kâr,
Zer dökse har-vâr har-vâr¹⁸³,
Göze ilmez, can gerek.

Dua bilen er göger¹⁸⁴,
Yağmur bilen yer göger,
Er oldur, alkış alar¹⁸⁵,
Yerlere baran¹⁸⁶ gerek.

Ecel gelir oyda yok,
Görmek yılda, ayda yok,
Hiçbir zattan fayda yok,
Bir nûr-ı îmân gerek.

¹⁸¹ “Don Gerek”; Biray, age, s.116-117.

¹⁸² Issı: Sıcaklık.

¹⁸³ Har-vâr: Eşek yüklü.

¹⁸⁴ Göger: Göğeri.

¹⁸⁵ Alar: Alır (alkış alar yerlere: Alkış alacağı yerlere).

¹⁸⁶ Bar-: Var-.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Mahtumkulu, sözleyen,
Niçe mahfi gizleyen,
Bir manâ fehm eyleyen,
Akıllı yârân gerek.

“Mahtumkulunun üzerinde en çok durduğu, insanın ruhî, “psikolojik” yanıdır. İnsanı, olgun insan vasıflarından uzaklaştıracak hem insan hem de toplum için zararlı hale getiren kötü insanın vasıflarından uzak durmayı nazara veriyor. İnsan ruhunu kirleten, kendi deyimiyle fesada uğratan ahlaksızlık ve ahlaksızlığın temelini teşkil eden davranış bozukluklarıdır. Bu davranış bozukluklarının temelinde “ucb”, “riya”, “kibir” ve “hased” kavramları yer alır.”¹⁸⁷

“Cûş Gelse¹⁸⁸” adlı şiirinde –yukarıda zikredilen yönüyle ilişkili olarak- riyâkârlığı ve cimriliği şiddetle eleştirmektedir. Kendini âşıklar zümresinden sayıp, kibirli kibirli çalım satmanın ve ibadetleri herkesin gözü önünde yaparak gösteriş yapmanın yanlışlığına değinen şair, “herkesin gözü önünde yüz yıl ibadet yapmak yerine, seher vakti ellerini açıp yalvarmanın ve gözyaşı dökmenin ondan daha evla olduğunu dile getirmektedir. Zenginler, cömertliği bırakarak sadece cehennemdeki işkenceci yaratıkların sayısını artırmaktadır. Yani, cehennemi hak etmektedirler. Şair, devrinin piri ve sofisinden yakınmaktadır. Onlar ki riyazet yapmak yerine önüne ne gelirse tıkmaktadırlar:

Âşık ben dip laf ururlar yalandan,
Bellisini aydar sorsan bilenden,
El gözünce yüz yıl tâat kılandan,
Yahşıdır bir seher gözden yaş gelse.

Baylar bağlap sehâvetin kapısın,
Köpeldir¹⁸⁹ tamunun möyün¹⁹⁰ âfisin¹⁹¹,
Görün bu eyyâmın pîrin, sofusun,
Danlamayın, tıkar otır aş gelse.

Mahtumkulu, “Güzeşt Eyle” adlı şiirinde, samimi bir dille Allah’a yalvarmaktadır. Bu münacatında, günahı tasavvur etmenin günah olarak yazılmayacağını; fakat sevabın tasavvurunun sevap olarak işlem göreceğini ima eden eden şair, kendisi için günahın tasavvurdan çıktığını yani fiile döktüğünü belirterek bağışlanma dilemektedir. Peygamber Efendimiz hürmetine, yer ve gök hatırına, Allah’ı kendi lisân-ı halleriyle zikreden canlılar hakkı için Settâr ve Gaffâr Rabb’inden

¹⁸⁷ Mikail Söylemez, “Mahtumkulu’nun Divanında İnsanın Psikolojik Yapısı”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (2011), s.153

¹⁸⁸ Biray, age, s.118-119.

¹⁸⁹ Köpelt-: Çoğalt-.

¹⁹⁰ Möy: Bir çeşit zehirli böcek.

¹⁹¹ Âfi (apı): (Danda-) Seç-.

affedilme beklentisindedir. Şaire göre, Allah'ın yardımı veya lütfu olmasa yaptıklarının hiçbirisi bağışlanması için yeterli değildir:

Ermese kerem senden,
Gitti ihtiyâr benden,
Cürmüm çıkardım çenden,
Günahım güzeşt eyle.

...

Gerçi oldum günahkâr
Setr eyle, aybım, Settâr
Kerem eyle, yâ Gaffâr
Günahım güzeşt eyle.

...

Biz biçâre ümmetin,
Ümmet-i Muhammetin,
Hürmetine Ahmet'in,
Günahım güzeşt eyle.

...

Sungun¹⁹² düşüp şevkine,
Ettin Ahmet zevkine,
Asmân, zemîn hakkına,
Günahım güzeşt eyle.

Sahîler ihsânı çün,
Şehitlerin kanı çün,
Cünbendeler¹⁹³ canı çün,
Günahım güzeşt eyle.

...

Senden olmasa haray¹⁹⁴
Bu benim halime, vay,
Firâkî der, yâ Hüday,
Günahım güzeşt eyle.

¹⁹² Sung: 1. Yaratma, türetme. 2. Amel, iş, eser. 3. İyilik etmek.

¹⁹³ Cünbende: Canlı hayvan, kımıldayan, hareket eden hayvanlar, sürünücüler.

¹⁹⁴ Haray: Yardım.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Şair, “Bu İşi”¹⁹⁵ başlıklı şiirinde nasihatlarına devam etmektedir: Nefis her zaman kötülüğü emreder. Her zaman lezzet peşindedir. İnsana kötü işi yapma konusunda cesaret telkin eder. Oysa yaptığımız her şeyden sorguya çekileceğiz. Mahşer gününde işlediğimiz her fiil, irtikap ettiğimiz her günah önümüze konulacak. Allah’ın huzurunda olduğumuzu unutmamalıyız. Ömrün her saati hızla geçmektedir. Taat kılmak, ibadet etmek, vakti hayırla geçirmek gerekir. Sevap kazanmakta mutluluk; günah işlemekte mahcubiyet vardır. Günah işleyenler yarın Allah huzurunda utanacaklardır. Başını göğe salma, göğsünü kabartma. Yani, böbürlenerek, kibirlenerek insanlar arasında gezme. Kul karşısında değil de Allah karşısında kork. Yüreğinde olmayanı dile getirme. İhlâslı ol, samimî ol! Dünyada bir misafir olduğunu unutma, bir yolcu gibi yaşa! Oysa sen bir yerde mesken tutmuş, ikamet kararı almış yani kendini mukim addeden insanlar gibi hareket ediyorsun. Ebedî olmayan dünyada niçin ebedî kalacakmış gibi hareket ediyorsun. Şeytan da nefis gibi kötülüğü emretmektedir. Allah, bize iyiliği öğütlemekte, nefsin ümitleri boşa çıkaracağını belirtmektedir. Mahtumkulu, nasihatlarını şu veciz sözlerle noktalamaktadır: “Eline ateşe koy ve dayanabildiğin kadar günah işle!”

Bende, sen bet işe batırlık¹⁹⁶ etme,
Aldında¹⁹⁷ koyarlar ol gün bu işi.
Nefse uyma, şeytân râyına gitme,
Hacâlete koyar bu bilgin işi.

...

Ömrüm geçip baran yazdır bir sâat,
Ne bolur bu yazda eylesen tâat,
Sevâba şâdılık bar, cürme hacalât,
Boynuna almagın¹⁹⁸, gelgin¹⁹⁹, bu işi.

Başın göğe, göğsün yele gösterme²⁰⁰,
Gönlüne korkuyu çala getirme,
Yürekte yok sözü dile getirme,
İhlâs kulağına çalgın²⁰¹, bu işi.

Misaffırsın, mukîm işin kurarsın,
Bî-bekâ dünyâda nice durursun,

¹⁹⁵ Biray, age, s.80-82.

¹⁹⁶ Batırlık: Yiğitlik, cesaret.

¹⁹⁷ Aldında: Önüne.

¹⁹⁸ Almagın: Alma.

¹⁹⁹ Gelgin: Gel.

²⁰⁰ Göterme: Kaldırma.

²⁰¹ Çalgın: Çal.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bunda ne iş etsen, anda görürsün,
Yahşdır, yamandır ol gün bu işi.

Şeytân aydar: “Şirin iştir, aza koy.”
Rahman aydar: “Tur, kolunu köze koy!”
Mahtumkulu: “Tur, kolunu köze koy!”
Eger dözebilsen²⁰² kılğın bu işi.

Şair, “Nâ-geh Yatıp Sen” adlı şiirinde de benzer ifadelere devam etmektedir: İçinde bulunduğu müreffeh ortamdan dolayı gurura kapılan mağrur kişiye seslenen şair, mülkün ebedî olmadığını, ansızın ölümün gelebileceğini, sahip olduklarımızı ansızın kaybedebileceğimizi; mutlu, huzurlu ve mesrur bir yaşamın ansızın noktalanabileceğini söylemektedir. Can, bir ip gibidir, ansızın kopabilir. Nefis, bir sinek gibidir. Devamlı pislilere konar ve bir yerde karar kılamayacak kadar maymun iştahlıdır. Mal, insana lezzet verir; bu yönüyle bir balı andırır. Fakat, zehirli bir bal... Dünya bir sel gibidir; insan ömrü de onun üzerinde giden bir sal... O sal, bir gün suyun içerisine düşebilir. Bu nedenle ömrü, güzel yerlerde ve güzel fiiller geçirerek harcamak gerekir. Dua ve ibadet, Hakk'ın huzuruna götüren basamaklar gibidir. Oğul, kız, mal ve eş, birer imtihan vasıtasıdır; insanı Hak yolundan alıkoyabilirler. Dünyada hüznün sahibi olmak gerekir. Yani, insanoğlu imtihanın sırrına vakıf olabilmeli, ansızın ölüm gelmeden ahirette biçmek için, dünya mezarına tohum ekmelidir. Çünkü, dünya, ahiretin tarlasıdır²⁰³:

Ey, ülkesi âbâd, mülküne mağrûr,
Mülkün bekâsı yok, nâ-geh yatıp sen
Ey, ikbâli bî-dâr, devlete mesrûr,
Devlet vefâsı yok, nâ-geh yatıp sen?

Şirin can riştesi tende osaldır²⁰⁴,
Nefsin bir megestir²⁰⁵, mal bir asaldır²⁰⁶,
Dünyâ âb ü seyildir, ömrün bir saldır,
Ömre itibar yok, nâ-geh yatıp sen?

²⁰² Dözebil-: Sabredebil-

²⁰³ Meşhur hadise telmih vardır.

²⁰⁴ Osal: Ahmak.

²⁰⁵ Meges: Sinek.

²⁰⁶ Asal: Bal.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Tâat bir dergâha yoldur-basgancak²⁰⁷,
 İşin böyle bolsa, durma sen ancak,
 Oğul, kız, mâl u zen sana asgıncak²⁰⁸,
 Koymazlar gezmeğe, nâ-geh yatıp sen?

...

Mahtumkulu, işim âh-ı zârîdir,
 Bir mükemmel erin harîdâridir,
 Dünyâ âhiretin keşte²⁰⁹ kândır,
 Tohum saçınaver²¹⁰, nâ-geh yatıp sen?

Mahtumkulu'nun şiirlerinde ele aldığı konulardan biri de, şair Nesimî'yle doruk noktasına ulaşan aşk sarhoşluğu ve coşkuluğudur. Şairin rüya âleminde pirlere elinden bade içtiğini ve bir kısım manevi haller yaşadığını daha önce dile getirmiştik. Şair, "Mihrap Kaysı Bilmedim"²¹¹ başlıklı şiirinde, abdallar elinden ebediyet şarabını içtiğinden beri, "hayret" halini yaşadığını ve halin tesiriyle çevresini tahlil etmekte zorlandığını, her yerde Hakk'ı temaşa ettiğinden mescit, mihrap, mamur (âbâd-şen-bayındır) farkı görmediğini dile getirmektedir. "Nereye bakarsanız Allah'ı görürsünüz." sırrına vakıf olmuştur. Bu nedenle nereye baksa Allah'ın varlığını ve birliğini anlama yönünde ders çıkarmaktadır. Ev, kapı, Kur'ân, kitap bu açıdan bakıldığında aynı çizgide birleşmektedir. Dünyanın yani mâsivânın olmadığı bir dünyaya gittiğini, hayret vadisinde seyr ettiğini belirten şair, önceleri akılla hareket ettiğini, bu nedenle çok hırs yaptığını, şimdi ise aşkın verdiği his ve duygularıyla hareket ettiğini, aklın aşkı anlamlandırmada yetersiz olduğunu söylemektedir:

Abdal bana ebed câmin sunalı,
 Mescit kaysı, mihrap kaysı bilmedim.
 Ol güdâzda canım erip yanalı,
 Âbâd kaysı, harap kaysı, bilmedim.

...

Nefse uydum, özüm bildim, hırs boldum,
 Akıl işin doğru sandım, ters bildim,
 Her eşyâdan yâr sıfatın ders bildim,
 Kur'ân kaysı, kitap kaysı, bilmedim.

²⁰⁷ Basgancak: Basamak.

²⁰⁸ Asgıncak: Asalak, sonradan gelen problem, dert.

²⁰⁹ Keşte: Ekiş, tohum serpmeye.

²¹⁰ Saçınaver: Saçiver.

²¹¹ Biray, age, s.98.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/9 Summer 2013

Şairin başka bir şiirinde²¹² yukarıdaki “akıl” tasviri farklılık arz etmektedir. Şiirde akıl; göz, gönül ve dille aynı şarkıyı terennüm etmektedir. Hepsi, vatan-ı aslılerini özlemektedir. “İsteğim var, gel, terk etme, bu yurdu.” derken, ahiret yurdunun dünyadaki izdüşümü olan aşk ve işret meclisini kast etmektedir. Bu meclisin müdavimleri, gül (hakikî sevgili) ile işret halindedirler. “Ölmeden önce ölmüşlerdir.” adeta. Ahiret menzili, kazanılması ve elde edilmesi zor bir menzildir. Fakat, bu menzile erişmek için ümitsizliğe kapılmamak gerekir. “Ten mülkü”nde bir müddet sabırla meskun olmak gerekir. Şair, söz konusu şiirinde de dünyanın geçiciliğine değinmiş; bu dünyada misafir olduğumuzu, ona gönül vermememiz gerektiğini, onun cazibedar güzelliğiyle başımızı bağlayabileceğini, vücut libasını tenden çıkarıp âsiliği bırakanlar için cennetin, cennet içinde her türlü nimetlerin, hurilerin ve rıdvanın mükafat olarak verileceğini belirtmektedir:

Göz, gönül, dil, akıl bu dördü,
Can vatan arzulayıp, durdu yel bile.
Terhasım²¹³ bar, gel, terk etme, bu yurdu,
İşret sürgin²¹⁴, sohbet kurgın²¹⁵, gül bile.

Bir acep menzildir ümidin üzme,
Gövreni²¹⁶ soğutma, vatan dep kızma,
Dükânın dargıtma²¹⁷ bazarın bozma,
Ten mülkünde bir niçe gün kal bile.

Mihmân boldun bu dünyânın öyüne²¹⁸,
Gönül berip gitme onun küyüne²¹⁹,
Başın bağlap, meşgûl eder oyuna,
Gitsen bermez, aldap gezer dil bile.

Bunda gül bol, bar, ol cihan senindir,
Elvân nimet, taze biryân²²⁰ senindir,

²¹² “Yel Bile”, Biray, age, s.106-107.

²¹³ Terhas: Dilek, arzu, istek.

²¹⁴ Sürgin: Sür.

²¹⁵ Kurgın: Kur.

²¹⁶ Gövren: Gövde. (Gövreni soğutma: İncancını kaybetme, hevesini kaybetme.)

²¹⁷ Dargıtma: Dağıt-.

²¹⁸ Öy: Ev.

²¹⁹ Küy: Ses.

²²⁰ Biryân: Kebap.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Behişt, Bırag²²¹, hûr u rıdvân senindir,
Asi adam, doğru gelsen yol bile.

Mahtumkulu'nun birçok şiirinde Peygamberimize duyulan derin sevginin izlerine rastlamak mümkündür. Çilim ve nâs konulu manzûmelerde olduğu gibi Peygamberimize atfedilen hadisleri kendi manzûm dünyasına mal eden şairin, Peygamberimize direkt veya dolaylı temas eden birçok şiiri mevcuttur. Biz, sınırları geniş olan bu konuyu bu alanda yazılmış bazı makalelere havele ederek²²², Mahtumkulu'nun samimî bir edayla sadece ve sadece Peygamberimiz için kaleme aldığı bir şiirinden bahsedeceğiz. Söz konusu şiir Biray tarafından yapılan neşirde "Sevmişim Seni"²²³ başlığı altındadır. 8'li hece vezniyle yazılan şiir, 13 dörtlükten oluşmaktadır. Sade bir Türkmen Türkçesiyle yazılmıştır.

Şair, şiirin başında kaleme aldığı satırların kendisi tarafından en içten duygularla yazıldığını peşinen söylemiştir. "Ey sevgili, ey Allah'ın Resûlü!" hitabıyla şiirine başlayan şairin Peygamberimize yaptığı samimî itirafları şu şekilde verebiliriz:

"Ey Allah'ın Resûlü! Dervişler Kadir gecesini nasıl içtenlikle severlerse ben de seni aynı içtenlikle sevdim. Seyr ü sefer eyleyip bütün İran'ı dolaştım. İbrahim²²⁴'in sarayını gördüm. İşte İbrahim'in sarayını sevdiği gibi sevdim seni. [O saray ki İbrahim'i Allah'a götürdü.] Kenânı (Filistin'i) yurt tutan Yakub'un oğlu Mısır sultanı Yusuf'un Zeliha'yı sevdiği gibi seni sevdim. Adı yalancıya çıkmış; ancak aşkın binası (özü-temeli) olan Mecnûn'un periler kadar güzel Leyla'sını sevdiği gibi seni sevdim. Sevdiğine kavuşamayan, onun uğrunda dağları delen Ferhat'ın Şirin'i sevdiği gibi seni sevdim. [Ey Sevgili!] Dünya malı beni kendine esir etti. [Benim aşkım en kâmil düzeyde olmasa da] Seyfî'l-Mülûk'ün Mâh-cemâli sevdiği gibi seni sevdim. Muhabbet neşesiyle yine dört köşeyi dolaştım. Yemen'de Varka'nın Gülşâh'ı sevdiği gibi [en içten duygularla] seni sevdim. Aşkın verdiği coşkuyla kendini kaybetmiş Nevrûz'un Gül'ü sevdiği gibi seni sevdim. [Ey Sevgili!] Bir gün yolda Hızır Aleyhisselam'a rastlayıp dualar eden, adaklar adayan Vamık ile Azra nasıl birbirlerini seviyorlarsa ben de seni öyle sevdim. Anadolu'yu [karış karış] gezen, Rabbine borcunu ödeyen Arzu ile Kamber'in sevgilerinde Kamber misali sevdim. Dünyevî dost ve sevgilerden geçmiş, dünyaya değer vermemiş [sevgililerden] Tahir'in, Zühre'sini sevdiği gibi; Garip'in de Şah Senem'e duyduğu içten sevgi misali seni sevdim. Bu dünya kimseye kalmamıştır. Adeta beş günlük bir zaman dilimi gibidir. Bu yüzden herkesi hoş tutmak gerekir.

Ey Mahtumkulu, bu dünya fanidir, geçip gitmektedir. Hani Rüstemler nerede!

Ey Sevgili! Yer, gök, güneş ve ay seni nasıl seviyorlarsa ben de seni öyle sevdim.

²²¹ Bırag: Burak.

²²² Bkz. Kenan Erdoğan, "Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.45, Erzurum 2011.

²²³ Şiire getirilen yorumlar için bkz. Erdoğan, agm, s.35.

²²⁴ Kast edilen İbrahim, kendisinde Allah aşkının vuku bulmasıyla tacını tahtını bırakan Belh sultanı İbrahim b. Ethem'dir. "Mânâ âleminde komutanların komutanı, temaşa yolunun yolcusu Ebu İshak İbrahim b. Edhem b. Mansur, zamanının teki, çağındaki emsalinin beyi ve erkeklerin padişah olanlarının padişahı (şehinşahi) idi. Hızır (a.s)'ın müridi idi. Eski şeyhlerin pek çoğuna yetişmiş ve onlarla görüşmüştü. İmam-ı Azam Ebu Hanife (r.a) ile içli dışlı olmuş ve ilmi ondan öğrendi. Başlangıçta Belh'in emiri ve hakimi idi. ... tüm dünya mallarından tamamiyle el çekti. Zühd ve vera yolunu ele geçirdi. Fudayl b. İyaz ve Süfyan Sevrî ile görüştü, onlarla sohbet etti." Hucviri Ali b. Osman Cüllâbî, **Keşfu'l-Mahcûb**, hzl. Süleyman Uludağ, Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi, Dergah Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1982, s.200-201.

Yukarıda yaklaşık karşılığını verdiğimiz “Sevmişim Seni” başlıklı şiiri aşağıya alarak çalışmamızı sonlandıracağız:

Ya habîb, Hak resûlüsün,
Çın²²⁵ cândan sevmişim seni.
Dervişler kadir gecesin,
Seven dek²²⁶ sevmişim seni.

Eyleyip seyr ü seyrânı,
Keş etsem külli İrani,
Misli İbrahim sarayı,
Seven dek sevmişim seni.

Yakup yurt etti Kenânı,
Oğuldur Mısır sultânı,
Misli Yusuf Züleyhâyı,
Seven dek sevmişim seni.

Yalancıyı tuttu adı,
Onlardır aşkın bünyâdı,
Mecnûn Leylâ perîzâdı,
Seven dek sevmişim seni.

Dildi dağların zîrini,
Tapmayan biri birini,
Âşk Ferhât ol Şîrîni,
Seven dek sevmişim seni.

Eğdi meni dünyâ malı,
Bolmadı aşkım kemâlî,
Seyfü'l-Melek Mâh-cemâlî,
Seven dek sevmişim seni.

²²⁵ Çın: Samimi, hakiki.

²²⁶ Seven dek: Sevdîği gibi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bastı muhabbet nişâni,
Keşt eyledim çâr köşeni²²⁷,
Yemende Varka Gülşeni²²⁸,
Seven dek sevmişim seni.

Gitti elden ihtiyârı,
Kalmadı sabr u karârı,
Âşık Nevrûz, Gül-Ferhârı,
Seven dek sevmişim seni.

Bir gün yoluktular²²⁹ Hızra,
Durdular, niyâza, nezre,
Birbirini Vamık, Azra,
Seven dek sevmişim seni.

Gezdiler Rumun düzünü,
Berdiler Hakkın karzını,
Arızda Kanber Arzuyu,
Seven dek sevmişim seni.

Tutmadı onlar dünyâyı,
Kalmadı yâri yârânı,
Misli ol Tahir Zühreyi,
Seven dek sevmişim seni.

Bu dünyâ koyuptur kimi,
Hoş tutun beş günlük demi,
Âşık Garip Şâh Senemi,
Seven dek sevmişim seni.

²²⁷ Çâr köşeni: Dört köşeyi.

²²⁸ Gülşeni: Gülşâhı.

²²⁹ Yoluk-: Rastla-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Mahtumkulu, dünyâ fânî,
 Ötüptür²³⁰, Rüstemler, kanı?²³¹,
 Ay, gün ü zemin, âsmânı,
 Seven dek sevmişim seni.

V. SONUÇ

Türkmenlerin en büyük şairi Mahtumkulu sadece Türkmen coğrafyasını değil bütün Türk-İslam coğrafyasını derinden etkilemiş sembol şahsiyetlerdendir. Babası Azâdî gibi Türkmen toplumunun sosyo-ekonomik sorunlarıyla ilgilenmiş “Türkmenlerin akıldarı” ünvanıyla anılagelmiştir. Bazen bir Dede Korkut gibi kendisine danışılan bir kanaat önderi, bazen bir Ahmed Yesevî gibi “iklim sahibi” bir mutasavvıf, bazen bir Yunus gibi halkın diliyle gürlemiş dil kahramanı olarak görürüz onu. Hacimli Divanındaki manzûmelerine bakıldığında 18. yüzyıldaki Türkmen ruh ve psikolojik dünyasını yansıttığı görülecektir. Türkmenler arasındaki sosyal, kültürel ve ahlâkî yozlaşmalar, şairimizi derinden üzmektedir. Şair, bahis konusu yozlaşmalara sürekli çözümler üretmekte, güçlü bir Türkmen birliğinin elzem olduğuna dikkat çekmektedir. Şiirlerinde gördüğümüz önemli özelliklerden birisi de “bade içme” geleneğinin canlılığıdır. Şair, her ne kadar İslam öncesi şaman tipini andıran manevî bir model ortaya koysa da Türk coğrafyasında Yesevî yle canlılığını bulan mutasavvıf kimliğini de ruhunda bütün zenginliğiyle yaşamaktadır. Unutulmamalıdır ki Mahtumkulu -bazı araştırmacılarımıza göre- Baba Nakşibendî’ye bağlı coşkun bir Nakşibendî şeyhidir. Hz. Ali başta olmak üzere dört halifeye sevgi duyan ciddi bir Peygamber âşığıdır. Manzûmelerini halkın anlayacağı sade bir dille kaleme almıştır. Bu tercih, Türkmenler arasında üstlendiği misyonla doğrudan alakalıdır.

Mahtumkulu, Türk-İslam coğrafyasında tanınan bir şahsiyettir; ancak tanınıp bilinmesine rağmen -kanaatimizce- eserleri üzerinde maalesef yeteri kadar durulmamış, manzûmelerindeki zengin muhteva yeterince irdelenmemiştir. Son yıllarda Mahtumkulu’nun sanat anlayışına ve şiirlerindeki derinliğe dair zengin içerikli birtakım çalışmaların yapıldığı inkar edilemez; ancak bahis konusu bu nitelikli çalışmaların böylesi güçlü bir şairin hak ettiği değeri kazandığı noktasında -nicelik açısından- tatminleri karşılamadığı kanaatini taşımaktayız. Biz, bu çalışmamızda Mahtumkulu’nun hayatına kısaca değinerek onun tasavvufî ve edebî dünyasına temas ettik. İncelediğimiz Divanındaki belli başlı şiirleri üzerinden manzûmelerinin içeriğini anlamaya ve anlamlandırmaya çalıştık. Temennimiz odur ki bu alanda yapılmış çalışmalara az da olsa katkımız olur ve Mahtumkulu gibi bir Türk-İslâm büyüğüne vefa borcumuzu az da olsa ödemiş oluruz.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Mustafa, “Tarih-Kültür-Edebiyat Bağlamında Mahtumkulu”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Temmuz 2011.
- ARTUN, Erman, “Şair Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup”, <http://turkoloji.cu.edu.tr> (e.t.20.07.2013).
- BİRAY, Himmet, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı/1398, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi/29, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

²³⁰ Öt-: Geç-

²³¹ Kanı: Hani.

- CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.
- DİNÇ, Ahmet-ÇAKIR, Ramazan, “18. Asır Şair-Mütefekkirlerinden Azadi ve Mahtumkulu'nun Sosyo-Ekonomik Düşünceleri”, **Turkish Studies international Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/3 Sıpring 2009.
- ERDOĞAN, Kenan, “Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.45, Erzurum 2011.
- GELDİYEYEV, Gurbandurdı-CAN, Hüdayi, “Mahtumkulu Firâkî Sanatı ve Eserleri”, <http://www.yagmurdergisi.com.tr>(e.t.20.07.2013).
- GÜZEL, Abdurrahman, “Yunus Emre ve Mahtumkulu'da Ortak Motifler”, **Prof.Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, Ankara 1998.
- HUCVİRÎ Ali b. Osman Cüllâbî, **Keşfu'l-Mahcûb**, hzl. Süleyman Uludağ, Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi, Dergah Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1982.
- KARA, Mehmet, “Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 7/ Güz-1998.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1976.
- PALA, İskender, “Mûtû kable en te-mût” maddesi, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2005.
- SAĞLAM, Soner, “Mahtumkulu'nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı:2/2 2013.
- SÖYLEMEZ, Mikail, “Mahtumkulu'nun Divanında İnsanın Psikolojik Yapısı”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, 16 (2011).
- TARLAN, Ali Nihat, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- TEMİZKAN, Mehmet, “On sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, Cilt:10, Sayı:1, İzmir 2010.
- TOSUN, Necdet, “Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât İsimli Eseri Ve Tasavvufta Rûhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği”, **Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu I-II**, C.1, İstanbul 2005.
- TÜRKMEN, Fikret, “Mahtumkulu ve Tasavvuf Anlayışı”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:1, İzmir 1996.
- _____, “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, **Milli Folklor**, 21.Yıl, Sayı:84, Ankara 2009.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalıcı Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2012.